

KUPUJTE IBA OD PREDAJCU S PREUKAZOM

NOTA BENE

2,40€ polovica pre predajcu

August 2023/265

TATRY
TATRY

číslo preukazu predajcu



LETO so ZÁBAVNOU KNIHOU

ZUZANY CSONTOSOVEJ

FANTASTICKÉ PRÁZDNINY



Zuzana Csentosová

8€
polovica
pre predajcu
**NOTA
BENE**

KÚPITE LEN
U PREDAJCOV

**NOTA
BENE**

YDANIE KNIHY BOLO REALIZOVANÉ S FINANČNOU PODPOROU NADÁCIE SLOVENSKEJ SPORITELNE

Ilustrácia na obálke: Vlado Holina



Rozhovor
Nekončiace
dobrodružstvo

4



Reportáž
Pasovaný za nosiča

8



Téma
Ladová bez ľadu

10



Príbeh
Kupielka z lásky

14



Reportáž
Rozhýbané kolesá

16



Pútnik
Tary na kolesách

27



Proti prúdu
Každá je jedinečná

38



Tatry v nás

Výhľady, lesné chodníčky zahalené do vôní a farieb rozkvitnutých kvetov, cez ktoré nečakane prebieha stádo laní, nočné nebo plné hviezd – to všetko pre mňa patrí k Tatrám. S deťmi tu vždy cez prázdniny zabúdame na rušný mestský život. Všíname si každý detail. Slimáka s lesklou ulitou, ktorý rovnako ako my sleduje turistickú značku k chate Plesnivec, žabu na Hrebienku, zajaca v lese pod Tatranskou Lomnicou. Cestou počúvame šumenie horských potokov a sledujeme nebeskú hru oblakov.

Ľudí stretávame pomenej. Na výlety vyrážame zavčasu, aby sme sa vyhli prípadným búrkam. Zámerne si vyberáme skôr miesta, na ktoré sa iní až tak nehrnú. Dlhé úseky prejdeme osamote. Podobne ako horskí vodcovia a hľadači pokladov, ktorí kedysi Tatry objavovali, ibaže kráčame po oveľa lepších, upravených chodníkoch.

Aj na turistami obľúbené miesta sa dá prísť v čase, keď tam ešte nie je plno. Spolu so zážitkami na chatách zbierame pečiatky. Dcéra si z každého výletu robí záznam do denníka a potom nám ho pre pobavenie číta. Je zaujímavé dozvedieť sa, ktoré momenty boli z detského pohľadu zábavné či výnimočné a čo všetko sme si my dospelí nevšimli.

O najvyšších štítoch si zatiaľ len rozprávame, ale každý rok sa vydávame na trochu dlhšie túry než predtým. Na doobedňajšie vychádzky sú vďaka aj všemožné náučné chodníky. Vo Vysokých a Belianskych Tatrách ich je celkom dosť. Niektoré sú krátke, na iných sa dá stráviť zopár hodín. Popri chôdzi si rozprávame príbehy. Viaceré z nich nájdete aj v tomto čísle **NOTA BENE** – o prvej tatranskej turistke, o tom, ako sa žije a pracuje horským nosičom či astronómom na Skalnatom plese. Tatry totiž netvoria len hory, ale aj príbehy tých, ktorí v nich žijú.

Na horských chodníkoch možno stretnúť ľudí, ktorí sú nebezpečnejší ako medveď, no väčšina sa k sebe správa oveľa lepšie ako dole, v civilizácii. Navzájom sa zdravia, neváhajú pomôcť či poradiť neznámym a oveľa viac sa usmievajú.

Prajem nám všetkým, aby sme aspoň kúsok človečiny, akej sme schopní na horách, preniesli aj do životov mimo dovolení a prázdnin.

Dagmar Gurová
redaktorka

NOTA BENE


8 2023

Editoriál

3



Nekončiace dobrodružstvo

 Jana Čavojská

Detstvo v Tatrách, to sú krásne biele zimy s modrou oblohou a výhľad, za ktorý iní platia, aby si ho na pár dní v roku dožičili. No kým turisti sa tam hrnú, veľa miestnych odchádza preč za sebarealizáciou.

Publicista Samuel Marec vyrastal na Sibíri vo Vysokých Tatrách. Jeho otec bol chatárom na Chate pod Soliskom a Samo tam často býval s ním. Bolo to vraj detstvo ako z Andersena. Navyše bežne stretávajú ľudí, o ktorých hovorí celá republika. Máte okolo seba členov horskej služby, horských vodcov, chatárov, nosičov. Tatrancov, ktorí sú iní ako ľudia tam dole. No Tatry sú aj miestom, kde je výber toho, čo môžete robiť, veľmi limitovaný. A láska k horám je niekedy príliš málo na to, aby tam človeka udržala.

Chodíte do Tatier často? Máte ich rád?

V Bratislave bývam už trinásť rokov a do Tatier chodím možno menej, ako by som chcel. Vnímam ich v prvom rade ako svoj domov, miesto, kde som vyrastal, kde žije moja mama. Veľmi rád lyžujem, takže v zime som tam častejšie.

Od čias vášho detstva sa v nich toho veľa zmenilo. Ako sa vám páčia po novom?

Bol som v podcaste Igora Rattaja z TMR. Rozprávali sme sa okrem iného o tom, že si myslím, že kvôli zmene klímy patrí podnikanie v lyžiarskom priemysle medzi tie najmenej perspektívne. Nepamätám si presne, ako mi protiargumentoval, ale úplne ma nepresvedčil. Podľa mňa je dobre, keď sa veci menia, modernizujú, posúvajú dopredu. No neviem, či idú v Tatrách správnym smerom. Aby sme sa o dvadsať rokov nepozerali na zvyšky sedačkových lanoviek a prázdne umelé jazerá na vodu

na zasnežovanie. Na druhej strane v Tatrách panuje priveľká nostalgia za tým, že kedysi boli dôležitejšie. Za vrchol považujú majstrovstvá sveta v severskom lyžovaní v roku 1970. Povieť to úmyselne zjednodušene: neopakujte dookola, že sa vám pred päťdesiatimi rokmi podarilo niečo na deväť dní zorganizovať. Už je čas s tým skončiť a posunúť sa dopredu.

Spomínate si z detstva na tatranské zimy?

Zima v Tatrách, to je kopa snehu, všetko je biele, pekné, obloha je modrá, svieti slnko a všetci sú šťastní. Do Bratislavy som prišiel presvedčený o tom, že zima je najkrajšie ročné obdobie. No tam som zistil, že je to sivé, upršané, nekončiace sa nič. Pochopil som, prečo ľudia zimu v Bratislave nemajú radi. V Tatrách sme sa stále lyžovali, sánkovali, korčuľovali, kto chcel, skákal na lyžiach, do toho nám behali zvieratá. Ako z Andersena. Niekedy nasnežilo tak, že sme nešli do školy. Alebo sme išli do školy pešo a stratili sme sa. Vyrastať v Tatrách malo svoje špecifiká. Dodnes si myslím, že je to jedno z najlepších miest, kde môže človek prežiť detstvo. Vtedy nebolo toľko medvedov, tak sa nás rodičia nebáli pustiť von. Otvorili dvere a – bež. Ak som dva dni nebol vonku, boli nespokojní. Takže na vyrastanie je to veľmi dobré miesto. Neskôr na život, keď sa potrebujete niekam posunúť, až tak veľmi nie.

Nevedeli ste si predstaviť, že by ste tam zostali žiť a zároveň robili to, čo robíte?

Mám, samozrejme, Tatry rád. Ale nemilujem ich natoľko, aby mi dávalo zmysel zostať tam. Že ráno otvorím okno, pozriem sa na naše Tatry a som šťastný, to nie je dostatočná motivácia. Ale pre niekoho môže byť. Pred dvomi týždňami som bol na Madeire. Je podobná Tatrám v tom, že je veľmi rozvinutá, čo sa týka turistického ruchu, navštevuje ju veľa turistov a nie je tam núdza o prácu; byť nezamestnaný vo Vysokých Tatrách je pomerne veľké umenie. Ale z hľadiska sebarealizácie to nie je robota pre každého. Môžete byť lyžiarsky inštruktor, turistický sprievodca, čašník, lekár, zdravotná sestra, super profesie. Ale ak chcete robiť niečo iné, musíte sa presťahovať. Rovnako ako na Madeire. Krásny ostrov, cestujú tam ľudia z celého sveta, no Portugalčania, ktorí sa tam narodili, odtiaľ utekajú.

Sú ľudia z Tatier iní než tí dole v mestách?

Určite áno. Je to také pomiešané obyvateľstvo. Je tam veľmi veľa Čechov a Moravákov, ktorí prišli liezť alebo nosiť na chaty a zostali. Ľudí, čo sa tam kedysi prišli z celého Československa liečiť na tuberkulózu a iné dýchacie ochorenia a zostali. Povahu miesta formujú aj povahy jeho obyvateľov. V Tatrách žije veľa ľudí, ktorých baví turistika a šport. Uvedomujú si, že žijú inak ako ľudia v mestách. Považujú sa za výnimočných. Aj ja som sa kedysi na Popradčanov pozeral inak. Že o horách nič nevedia. Zato my vieme. Nie sú ako my, má vôbec zmysel sa s nimi baviť?

Ďalšie špecifikum života v Tatrách si uvedomujem až spätne: stretávate ľudí, o ktorých hovorí celá republika, a ani vám to nepríde zvláštnne. Viktor Beránek býva na Sibíri tri vchody odo mňa. Laco Kulanga sedával u nás doma a rozprával sa s mojím otcom. Jindro Martiš býval v Tatranskej Polianke a Peťo Šperka v Tatranských Zruboch, desať minút pešo. Hrával som sa s ich deťmi a rodičia sa rozprávali. Tí ľudia mi neprišli ničím zvláštni. Vedel som, že jeden nosí, ďalší lezie, tretí je chatár. No to bolo normálne. Zvláštni boli ľudia, ktorí dole pracovali vo fabrike.

Rád ste chodili na túry? Spomínate si na svoju prvú vážnejšiu?

Keď bol oco chatár na Solisku, trávili sme tam leto s Mišom Kriššákom, synom Milana Kriššáka, ktorý zahynul pri páde vrtuľníka horskej služby. Mal som asi sedem rokov, Mišo desať a rozhodli sme sa, že ideme hore na Solisko. Asi po hodine si na chate všimli, že tam nie sme. Bol z toho obrovský poprask. Počas turistickej sezóny, je jedno, či zimnej, alebo letnej, nemajú rodičia na chate čas starať sa o dieťa. Majú veľa roboty s turistami. Dieťa sa má zabaviť samé. Má sa tam motať popod nohy, ale nikto naň nedozerá. Rodičia zrazu zistili, že deti tam nie sú, a nevedeli ani, ako dlho sú už preč. Tá dolina je pomerne veľká a šanci urobiť si tam niečo vážne je veľa.

Vyšli ste hore?

Nie. Mal som sedem rokov, celkom presne si to nepamätám. Spomínam si akurát na úžasnú nekončnú túru, po ktorej nasledoval obrovský krik.

Neodradilo vás to od ďalších?

Nie som veľký turista. Môže sa to zdať nepochopiteľné. Ale miesto, kde žijete, nie je pre vás také zaujímavé. Pre mňa by bol zaujímavejší Central park. Prečo by ma mal baviť Lomnický štít, keď ho vidím tento mesiac štyridsiatypiatykrát? Mal som kamarátov, ktorí mali lyžiarsky vlek dvesto metrov od domu a nikdy nemali zapnuté lyže. Jasné, že mám v Tatrách pochodené všetko, ale turistika nepatrí medzi moje veľké záľuby. Hoci ľudia za ňou chodia cez celú republiku a platia veľké peniaze, aby sa potom ešte mohli aj namáhať.

Keď bol váš otec chatár na Chate pod Soliskom, bývali ste tam s ním?

Trávil som tam hlavne zimy. Mama robila inštruktorku lyžovania na Štrbskom plese. Spali sme na chate, ráno som sa s ňou zlyžoval dole na Štrbské pleso a bol som celý deň tam. Neviem posúdiť, aké dlhé boli tie obdobia. Pripadali mi ako nekonečno. Ale možno som bol na tej chate tri dni a potom som šiel do škôlky.

Páčil sa vám život na chate?

Kým ju nezrekonštruovali, mala jednoduché drevené trámy s pomerne veľkými medzerami. Po víchrici som sa ráno budil so snehom na perine. Cez okno som sledoval medveďa. Vozili sme sa na ratraku. Párkrát sa nám podarilo prehovoriť vlekára, aby nám večer pustil vlek a potme sme sa lyžovali. A keď sme vyšli pred chatu a pozreli sa dole, videli sme Štrbské pleso, Svit, Poprad. Taký výhľad nemá každý. Pripadalo mi to ako obrovské a nikdy nekončiace dobrodružstvo.

Je pre dospelých život na chate viac o romantike alebo o práci?

Do prvej knihy o tatranských chatách Tam hore mi veľa vecí rozprával otec. V kapitole o Téryho chate prišlo na tú tému. Bežný človek si myslí, že je to romantika, že väčšia krása neexistuje. Lenže v skutočnosti je to robota. Otravná a jednotvárna. Veď ste skoro krčmár.

A navyše si všetko musíte nahor najprv vyniesť.

Presne tak. Robíte miliardu námáhavých vecí, stále dookola to isté. Ako v akejkoľvek inej robote. Áno, keď sa večer chata zavrie a všetci vypadnú dole, nastáva ten romantický moment. Chatár vyjde pred chatu a vidí tú krásu. No to sa časom okuká. Otec mi raz povedal: „Príde moment, že sa človek na to buď vykašle, alebo si povie, že mu to dáva taký zmysel, aby to robil do konca života.“ Býval na chate. Večer tam bol sám alebo s jedným pomocníkom. Z takého človeka sa stane samotár. Odvykne si komunikovať s ľuďmi. Nie je pripravený spíňať každodenné požiadavky ľudskej spoločnosti. Niekomu to môže vyhovovať. Aj ja som introvert. Hodinu denne sa potrebujem pozerať do steny a mať pokoj. Oco

bol tiež taký. Na Madeire som navštívil Rada Ondřejíčka, ktorý sa tam odsťahoval. Má svätý pokoj, nikto ho tam nepozná, nikto od neho nič nechce. Je šťastný. Veľa času trávi pozeraním sa na oceán. Povedal by som, že samotárstvo je do určitej miery aj podmienka človeka pracujúceho na chate. Musí vedieť žiť v tých podmienkach. Oco mi vysvetlil: „Vedel som, že buď tam zostanem navždy a nikdy nebudem pripravený žiť dole s ľuďmi, alebo zídem do doliny a začnem sa starať o dieťa a o rodinu.“

Takže romantiky je na chatách málo a nevydrží navždy?

Nedávno som sa pýtal takmer sedemdesiatročného nosiča Janka Vernarčíka, prečo nosí. Je z východu a odpovedal mi s výrazným prízvukom: „Všetci ti budú rozprávať, aká je to romantika, akí sú šťastní v doline. Ja to robím kvôli peniazom. Mal som decko, nemal som prácu, žena povedala: treba robiť. A tak som začal nosiť.“ Nosenie aj chatárčenie je obyčajná práca.

Do knihy Tam hore ste robili rozhovory s mnohými chatármi.

Zistili ste, čo ich napriek všetkému na chatách drží?

Pred rokom 1989 mali v Tatrách ľudia pokoj od režimu. Človek sa na chate schoval. Takto sem prišiel napríklad Viktor Beránek, doma čelil nejakým problémom s režimom. Ďalších komunisti ani nemuseli prenasledovať, len od nich chceli mať pokoj. V Československu veľa takých miest nebolo. Pre lezcov bola motivácia, že budú môcť ísť aspoň do Álp. Toto všetko v dnešnej dobe odpadá. Motivácia je jednoduchá, že človek má rád hory a je pripravený robiť. Je to príliš náročná a príliš slabo platená práca na to, aby ste ju robili so sebazaprením.

Vyrastali ste medzi ľuďmi s hrdinskými profesiami, ako horský záchranár, horský vodca, nosič. Ovplynulo vás to? Chceli ste aj vy robiť niečo také?

To nie, ja som chcel byť kozmonaut alebo smetiár. Horolezec, chatár, to nebolo v Tatrách nič výnimočné. Normálne povolania. Takže som rozmyšľal úplne nad niečím iným. Ale moji rodičia mali lyžiar-



sku školu, a keď som mal trinásť rokov, povedali mi: Samo, treba robiť. Tak som si zapol lyže a šiel som učiť lyžovať. Robil som to na strednej aj na výške, tuším do svojich dvadsiatich ôsmich rokov. Práca lyžiarskeho inštruktora je krásna. Veľa pohybu, veľa času na vzduchu, dobre zaplatené. Extrémne vám to zničí telo. V dvadsiatich ôsmich som mal zničené obidve kolená a chrbticu.

Pri pohľade zvonku sa zdá, že Tatry sú tak trochu mužský svet. Muži pustia len málo žien do profesii, ako je chatár alebo člen horskej služby. Je to pravda?

Čo sa týka horskej služby, určite áno. Ale podľa mňa to je pochopiteľné. Na záchranu v komplikovanom teréne musí byť človek fyzicky veľmi zdatný. Muži tam dominujú zo zrozumiteľných dôvodov. Ale keď sme písali knihu o nosičoch, urobili sme celú jednu kapitolu o ženách nosičkách. Veľmi sa nevie, že aj ženy nosia. Menšie náklady, ale podľa mňa je štyridsať kíl stále dosť, ja by som to neodniesol. V chatárčení sa to mení, na Zamkovského chate aj Chate pri Zelenom plese sú teraz chatárky. Vo

svete hore medzi skalami panujú tvrdsie pravidlá. Do istej miery ich treba na to, aby tam človek prežil. Sú tam spolu dvaja – traja ľudia a musia si medzi sebou vybudovať puto, porozumenie a dôveru. Nezáleží na tom, akú má kto rád hudbu alebo koho bude voliť. Môže voliť Mazureka a ja si o ňom môžem myslieť, že je najväčší debil na svete, ale zároveň medzi nami musí byť puto dôvery a vedomie, že sa na seba môžeme spoľahnúť. Chatár aj nosič sa môže celkom nečakane a nie z vlastnej viny ocitnúť v situácii, v ktorej bude potrebovať zachrániť život. A ten druhý nesmie váhať ani sekundu a musí bežať na pomoc.

Natrafili ste na veľa žien nosičiek?

V rámci nosičských pretekov je ženská kategória. Pozrel som si výsledkové listiny za pätnásť rokov a bol som prekvapený, koľko mien mojich kamarátok som tam našiel. Nemusia mať nosenie ako profesiu, skôr ako koníček alebo súčasť túry, ale je ich dosť. Nielen vo Vysokých Tatrách, ale aj v Nízkych Tatrách a vo Veľkej Fatre.

Samuel Marec (41)

Prekladateľ a publicista. Vyštudoval polonistiku v Banskej Bystrici a dlho pracoval v reklamnej agentúre ako copywriter. Popritom blogoval na sme.sk a písal články aj na ďalšie internetové portály. Odišiel do Deníka N, vrátil sa. Je autorom a spolu-autorom niekoľkých kníh, napríklad Tam hore, Futbal: pravdivá história, Príbeh razie, This is Hardcore, Na chrbte. Jeho životnou ambíciou je živiť sa nie písaním, ale čítaním kníh. Lásku k peknej literatúre vyvažuje láskou k hudbe, ktorú málokto dokáže počúvať.

Príbeh razie, This is Hardcore, Na chrbte.

Jeho životnou ambíciou je živiť sa nie písaním, ale čítaním kníh.

Lásku k peknej literatúre vyvažuje láskou k hudbe, ktorú málokto dokáže počúvať.

Príbeh razie, This is Hardcore, Na chrbte.

Príbeh razie, This is Hardcore, Na chrbte.

Príbeh razie, This is Hardcore, Na chrbte.

Príbeh razie, This is Hardcore, Na chrbte.

Príbeh razie, This is Hardcore, Na chrbte.

Príbeh razie, This is Hardcore, Na chrbte.


Príbeh razie, This is Hardcore, Na chrbte.

Príbeh razie, This is Hardcore, Na chrbte.

Na vysokú školu ste odišli do Banskej Bystrice a potom ste sa presťahovali do Bratislavy. Zvykli ste si na mesto ľahko?

Bolo to fajn. Môj život sa postupne menil. Chodil som na Erasmyna zahraničné pobyty, rozširoval som si obzory. Už počas školy som písal a na základe toho som dostal pracovnú ponuku v Bratislave. Vedel som, že v živote chcem robiť niečo iné, ako učiť lyžovať, a v Tatrách také uplatnenie nenájdem. Pri mojom rozhodovaní zavážil aj 19. november 2004, keď spadol počas veternej kalamity v Tatrách celý les. Pamätám si, že sme dva týždne iba chodili po okolí, pozerali na to, čo sa stalo, a plakali. Svet okolo nás sa úplne zmenil. To, v čom sme vyrastali a o čom sme si mysleli, že tam bude navždy, zrazu spadlo. Dovtedy sa všetko odohrávalo v lese. Chodili sme tam na rande. Bola to fyzická aj psychická bariéra od okolitého sveta. Boli sme pekne schovaní pod stromami a zrazu sa všetko zmenilo a ocitli sme sa vyložený ako na tácke. Vtedy akoby mi niečo povedalo: Dobre, Samo, keď rozmyšľaš o odchode, tak teda choď.

Pasovaný za nosiča

 Jana Čavojská

Pišta Bačkor vynesie aj za snehovej metelice náklad o hmotnosti vlastného tela. Tatranskí nosiči sú svetový unikát.

Keď sa narodíš v Poprade a prvé, čo po zobudení vidíš, sú Tatry, nemáš veľmi na výber. Vieš, že budeš žiť s horami. Prvú krošňu si Štefan Bačkor, ktorému každý hovorí Pišta, nabalil „na drzáka“. Štyridsaťpäť kíl. Bola to krížová cesta, nie vynáška. A predsa je z neho tatranský nosič. Okrem toho prevádzkuje s manželkou Maťou v Starom Smokovci Sherpa Caffé a nosičské múzeum. Unikátny fenomén tatranských nosičov považovali za taký dôležitý, že podali návrh na jeho zápis do Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska. Podarilo sa a vysokohorské nosičstvo sa môže uchádzať aj o zápis na zoznam svetového nehmotného kultúrneho dedičstva UNESCO.

Krošňa ako veda

Povolanie nosiča v takejto podobe prežilo asi iba na Slovensku. Denno-denné zásobovanie vysokohorských chát čerstvými potravinami, nápojmi a ďalšími potrebnými vecami na chrbtoch silných chlapov. Je to dané charakterom Tatier a tým, ako chaty u nás fungujú. Stále sa tu varí podomácky, bez polotovarov, a podáva sa čerstvé pečivo. Postaviť kvôli tomu nákladné lanovky je nezmysel a vrtuľník tiež nebude lietať s chlebom. Nosičov treba.

Pišta začal chodiť na výšku a potreboval brigádu. Robiť niekde v sklade? Niečo predávať? Hrozná predstava. Párkrát si teda naložil krošňu a niesol na Téryho chatu. Chatár Miro Jílek si ho spočiatku veľmi nevšímal. Chalanov, čo prídu, skúsia a nevydržia, je veľa. Po dvoch týždňoch ho začal brať vážne. „Ako sa ty vlastne voláš?“ opýtal sa ho. „Števo Bačkor.“ Chatár mu ukázal knihu na zapisovanie vynášok. „Napíš si tam, že Pišta.“ Dostal v knihe vlastnú stranu a tým bol oficiálne pasovaný za nosiča.

Pred vynáškou si každý nosič starostlivo balí krošňu. Tatranská legenda, chatár z Chaty pod Rysmi Viktor Beránek tomu hovorí „nosičská veda“. Radšej venovať viac času baleniu a zbaliť sa rozumne, než sa potom v doline trápiť. Krošne sú už desaťročia rovnaké: jednoduchá drevená konštrukcia a popruhy z vyradených hasičských hadíc. Nikto ešte nič lepšie nevymyslel. Pišta vysvetľuje, že každý má svoj recept a svoj obľúbený bod G. Teda ťažisko. Dá sa s tým pohrať tak, aby sa náklad niesol čo najpríjemnejšie a aby človek zvládol vynášku aj na druhý deň.

S ostatnými nosičmi si na Hrebienku zaželajú šťastnú cestu a Pišta vyrazí rovnomerným krokom na Zamkovského chatu. Nekráčajú len nohy. Celý sa sústreďí. Zaváhanie či pošmyknutie sa v prostredí hôr tvrdo trestá. Cesta na Zamku, ako tu Zamkovského chatu familiárne volajú, je frekventovaná. Ľudia si Pištu fotia, uhýbajú mu z cesty a obdivujú, aký je silný. „Koľko kíl?“ opýta sa niekto občas. Alebo poprosí o spoločnú fotografiu. To nie vždy ide, nosič s takým nákladom nedokáže zastať na požiadanie, fotiť sa s ľuďmi a odpovedať na ich otázky.

Vynáška vajec

V iných veľhorách ľudí pri zásobovaní chát už vystriedali vrtuľníky, lanovky, autá a terénne štvorkolky. Nepálski Šerpovia nosia náklad pre turistov alebo vedcov, pomáhajú expediciám. Nezásobujú celoročne otvorené prevádzky vo vysokohorských podmienkach. „Každá krajina má na chatách iný štandard, čo sa týka gastronómie. Cudzinci sú Tatrami milo prekvapení: poctivá domáca kuchyňa, jedlá varené z čerstvých surovín, žiadne polotovary, výber z niekoľkých druhov polievok aj druhých jedál, čapova-

né pivo. Na takéto varenie potrebuje chata čerstvé zásoby každý deň. Pre Tatry sú charakteristické aj výkyvy počasia. Jeho náhle zmeny sú bežné a časté. Technika má v zlom počasí limity. Nosič však vyjde na chatu aj vo víchrici. Hoci po štyroch.“

Pišta vie, o čom hovorí. Za tie roky zažil všeličo. Aj si ublížil, no žiadne polámané nohy a ruky, ako by sa čakalo, sa nekonali. Kurióznym spôsobom si zlomil nos – prepichol si ho lyžiarskou palicou. Takmer vtipne pôsobia príhody s vynáškami čerstvých vajec; stačí neopatrný krôčik a zmiešajú sa s nákladom múky tak, že nosič na chatu donesie skoro hotové cesto... Skúsenosť prichádza s vekom, s počtom vynášok. Ako všetky aktivity v horách. Dobrý horolezec je starý horolezec. Mal rešpekt, cit pre hory, a vďaka tomu nezahynul mladý. Pišta však vie, že chyba môže prísť, je to štatistika a treba mať šťastie, zvládnuť situáciu a poučiť sa z nej.

Na úrovni zázraku

Asi v najkritickejšej situácii sa Pišta ocitol počas jednej zimnej vynášky. Podmienky boli na hrane. Lavínový stupeň 4. Nosiči sa medzi sebou dohodli a išli spolu viacerí. Ak by bolo treba, navzájom si pomôžu. „Bol som vpredu, kamarát niekde za mnou. Nahor išla aj skupina Maďarov, mali spať na Zbojníckej chate, na druhý deň mali byť preteky Horskej záchrannej služby. No keď videli padať prvú lavínu, otočili sa. My sme pokračovali ďalej. A vtedy vypadlo všetko, čo mohlo. Všetky žlaby a zbernice vo Veľkej Studenej doline. Malo to parametre storočnej lavíny. Videl som, ako to padá. Bol tam malý lesík. Veril som, že mi trochu pomôže alebo aspoň trochu spomalí tú masu snehu. Za pár sekúnd som sa dostal k veľkému stromu a oprel som sa oň. Najprv pri-



šla tlaková vlna. Stromy dostali takú facku, že ich to kompletne očistilo od snehu. A o pár sekúnd prišiel sneh. Vtedy nič nevidíš. Musíš si dať niečo na tvár, aby si sneh nevdychol. Keď sa lavína zastavila, bol som v snehu po pás. Stvrdol ako betón. Snažil som sa zložiť krošňu, dostať sa pod snehom k lyžiarkam a vyzuť sa z lyží, lebo tie sú ako kotva a ťahajú ťa dole. Potom som začal zisťovať, či sme všetci okej. To, že sa nikomu nič nestalo a nikto nezostal v lavíne, bolo na úrovni zázraku.“

Aj tieto špecifiká vysokohorského prostredia sú dôvodom, prečo pri nosení nevydrží každý. Hoci aj borec, športovec. Mnohí ujdú po pár dňoch. Pišta vysvetľuje, že iba telo nestačí. „Telo ťa niekedy zradí. Nosenie je vo veľkej miere o hlave. Často ideš za svoj limit. Si v zlom počasí na zlom mieste. Musíš sa správne rozhodnúť. Vtedy nastupuje hlava. Ak telo nevládze, len hlava ťa dostane na chatu.“

Švajčiarsky dom, v ktorom je Sherpa Caffé, pár izieb na prenájom a Pišta s Maťou tam plánujú onedlho otvoriť

zmodernizované nosičské múzeum, má dvojica v prenájme od Mesta Vysoké Tatry. Už pandémie dala ich aktivitám stopku. Mesto potom historickú budovu z 19. storočia dlho rekonštruovalo. Ani to Pištu a Maťu neodradilo od ďalších plánov. Tatranskí nosiči si predsa múzeum zaslúžia! Hlavne ak ich naozaj zapisú do svetového dedičstva UNESCO. Inovácie majú do novej miestnosti priniesť smart technológie a zaujímavé projekcie. No Pišta s Maťou to nezvládnu sami. Aktuálne beží crowdfundingová kampaň. Podporiť ich môže každý, kto má Tatry rád.

NOTA BENE

8 2023

Reportáž

9

NOTA BENE

8 2023

Reportáž



Ľadová bez ľadu



Mária Múhl



Mária Múhl a archív P. B.

Čoraz väčšie teplo si každý rok pomaly a isto odhrýzalo stále väčší kus z ľadovca. Toto leto si vychutnáva posledné sústo. V septembri pravdepodobne zmizne ľad z Demänovskej ľadovej jaskyne definitívne.

Netrpezlivo si dávam na hlavu zimnú čiapku a obliekam si bundu. Teplomer uprostred leta na Liptove ukazuje príjemných dvadsaťštyri stupňov. V Demänovskej ľadovej jaskyni som bola ešte ako dieťa s rodičmi. Doteraz si pamätám teplotné šoky, ale aj očarujúcu ľadovú výzdobu nášho podzemného klenotu. Keď dnes zostupujem po šmyklavých kovových schodoch do jednej z našich

najstarších objavených jaskýň, som trochu nervózna. Uvidím posledný umierajúci ľadovec.

Nezadržateľný koniec

„Fíííha,“ vyhrkne udivene speleológ a environmentalista Pavel Herich, keď spoločne vstúpime do Kmeťovho domu. Ja sa len obzerám dookola a márne hľadám medzi

záplavou šedých kameňov zvyšky ľadovej výzdoby z fotografií a billboardov. „To je ten špinavý flak?“ neveriacky sa opýtam Pavla. Môj mozog nedokáže spracovať to, na čo sa práve pozerám. Pavel len prikyvuje. „Bol som tu pred mesiacom a plocha bola dvojnásobná. Maximálne v septembri trvalý monolit ľadu definitívne zmizne. Bude to prvýkrát počas známej histórie, čo



jaskyňa zostane bez stáleho celoročného ľadu. Lúčime sa s ním,“ odpovedá mi pragmaticky.

Pred sebou vidím dosah klimatickej krízy, ničiacej tisícky rokov fungujúci prírodný systém a vytvárajúcej nové prázdno. Globálne otepľovanie pojedá zo všetkých 215 000 ľadovcov na svete. V januári vyšiel v časopise Science článok o štyroch možných scenároch. Podľa najambicióznejšieho z nich sa do roku 2100 oteplí o 1,5 stupňa Celzia a zmizne 49 percent ľadovcov. V tom pesimistickom sa počíta s 83 percentami. Ľadovce v Alpách, Andách a na Kaukaze sú viac-menej odsúdené na zánik.

Dnes mám pred sebou poslednú zomierajúcu veľrybu, ako Pavel nazýva šedý fliačik v útrobach zeme pred nami. „Topenie ľadovca u nás v jaskyni je obrovská zmena. Nikto netuší, ako dlho tu ľad bol. Lacké odhady hovoria o asi päťsto rokoch. V skutočnosti sa to nedá určiť. Každý rok sa vytvorí nová vrstvička ľadu hore, ale od podla-

hy sa topí. Preto len rátaním jeho vrstiev sa nedá určiť vek samotného zaľadnenia. Doteraz sme nikdy nevideli podlahu a netušili sme, čo je pod ľadom. Odkryli sa nám kosti medveda hnedého. Nie je to veľké tajomstvo, škoda, že sa neobjavila nová chodba,“ s malým úsmevom na tvári rozpráva Pavel.

Boj s časom

Najviac ľadu sa v jaskyniach tvorí na jar. Po zime sú priestory vychladené, studený vzduch je ťažší a vytláča teplý cez otvory na povrch. Zároveň sa topí sneh. Do jaskyne sa dostáva ako voda a zamŕza. „Pamätám si na roky, keď sme museli na začiatku sezóny motorovou pílou rozrezávať ľad, aby sme sa dostali k prehliadkovému chodníku a vedeli prejsť cez sieň,“ zaspomína Pavel. Počas celého leta sa ľad pomaly topí, najmenej ho vždy býva na jeseň. Doteraz odolával a vždy zostal z neho aspoň kus. Návštevníci dnes šomrú, prečo sa jaskyňa stále volá ľadová,

keď ľad zmizol. „Neznamená to, že tu ľad už neuvidíme. Pravdepodobne sa na jar vytvorí nový, ale ten sa aj opäť roztopí. Podnebie sa mení a aká bude jaskyňa v budúcnosti, je vo hviezdach. Sintrová vápenatá výzdoba zostane ďalšie milióny rokov,“ dodáva dlhoročný jaskyniar.

Snaží sa na tento stav nepozerať skepticky. Práve naopak. Vidí to ako príležitosť poukazovať na tento alarmujúci a odstrašujúci príklad. „Ročne navštívi jaskyňu stotisíc ľudí. Je dôležité ukázať návštevníkom, že toto je výsledok našej činnosti. Treba hovoriť o ochrane prírody. Máme možnosť sledovať tieto šialené dynamické zmeny a zároveň ešte aj šancu priniesť zmenu.“

Pavel však hovorí o oveľa väčšom probléme, ako je roztopenie ľadu. „Vážnejšia je kríza biodiverzity. Tá drží planétu, jej živú hmotu pokope, nielen teplota či voda. Ľadová jaskyňa je modelový príklad akéhosi ostrova, ktorý sa tu zachoval po dobe ľadovej. Na povrchu bol vtedy prispôsobený eko-



systém, a keď sa planéta oteplila, časť živého spoločenstva sa stiahla do jaskyne a prežila tisícky rokov. Roztopením ľadovca v jaskyni sa stratia posledné vyhovujúce podmienky a toto staré spoločenstvo zanikne. Pôvodné druhy vytlačia a nahradia tie z povrchu. To je malá ukážka toho, čo sa deje so Zemou. Masívne úhyny druhov sledujeme už desaťročia.“

Tajomstvo pod kopcami

Na Slovensku nám zostávajú možno už len tri zaľadnené jaskyne. Patrí medzi ne svetový podzemný unikát Dobšinská ľadová jaskyňa. Svojím objemom stodesaťtisíc kubíkov ľadu má prvenstvo na svete. Druhá bola Demänovská a posledná Silická ľadnica. Tá uchováva celoročne ľad v neuveriteľne nízkej nadmorskej výške pod 500 metrov. „Je to svetová rarita v mierom pásme. Dnes má Ľadnica rozhodne viac ľadu ako my v Demänovej,“ hovorí Pavel.

Dokázali by silné zimy jaskyni ešte nejako pomôcť? „Na Slovensku

sa za posledných štyridsať rokov oteplilo o 2,5 stupňa Celzia. Otepľuje sa tu dvakrát rýchlejšie, ako je svetový priemer. To nemá šancu udržať žiadna ľadová jaskyňa,“ odpovedá Pavel, ktorý sa vďaka rodičom od detstva túlal v Demänovských jaskyniach a Nízkych Tatrách. Tie sú prívetivé, z pásma lesa sa dá pomerne ľahko vystúpiť do vysokohorskej krajiny. „Dá sa chodiť naboso po hrebeni a užívať si hory.“

Demänovská ľadová jaskyňa v Nízkych Tatrách patrí do najväčšieho podzemného jaskynného systému na Slovensku. Tvorí jeho najsevernejšiu, kedysi výverovú časť. Spoločne s Jaskyňou Slobody, Mieru a ďalšími desiatkami ešte neprepojených jaskýň je zatiaľ objavených 85 kilometrov podzemných chodieb. Jaskyniari predpokladajú, že ich je viac ako sto. Obrovské množstvo chodieb je vyplnených okruhliakmi, pieskom a rôznym materiálom. „Keď sme šikovní a príroda dovolí, vieme sa prekopať, ale stále je veľké množstvo zasypané. Demänovskú dolinu skúmajú ľudia viac ako tri-

sto rokov a stále nie je prebádaná. Práve v Ľadovke sme pred tromi rokmi nepríjemnou plazivkou vošli do nádherného priestoru plného kvapľov. Plazili sme sa pomedzi kosti jaskynného medveďa, dokonca je tam kvapeľ, ktorý rastie na starej lebke,“ opisuje speleológ.

Kostra draka

Aj keď nie sú Demänovské jaskyne fyzicky prepojené, je isté, že ich vytvorila jedna rieka. V Ľadovej jaskyni jej prítomnosť dokazujú výrazné ostré zárezy v stenách vysokých siení. „V týchto miestach hučala kedysi voda tak, že by sme sa sotva mohli porozprávať. Jaskyňa je krásna, je mohutná, je stará. Má svoju históriu. Bola známa napríklad aj ťažbou ľadu v 19. storočí. Predávali ho do Budapešti či Viedne, jeden vagón za stodesať zlatých,“ hovorí Pavel. Jej popularitu podčiarkujú červené a čierne podpisy návštevníkov vrátane štúrovcov na stenách v časti Čiernej galérie. Dlhodobú prítomnosť ľudí v jasky-



ni potvrdzujú aj netradičné čierne steny. „Storočia sem chodili s rôznymi svietidlami, olejovými lampami, fackami. Ich dym sa usádzal na stenách. Mohli to spôsobiť aj požiare na povrchu, keď v okolí kvôli pasienkom vypaľovali lesné plochy.“ Podľa toho jej prischlo meno Čierna jaskyňa.

To bude pravdepodobne jej nový názov po definitívnom zmiznutí ľadu. Okrem toho si vyslúžila aj pomenovanie Dračia jaskyňa. Našli v nej kosti jaskynného medveďa a jeden šikovný vedec z nich v 18. storočí poskladal kompletnú kostru draka. „Poslal ju poľskému kráľovi a saskému kurfirstovi a dostal za to zlatú medailu. Nákras sa zachoval dodnes,“ hovorí Pavel. Draci tu síce nežijú, ale namiesto nich tu prezimovávajú ich menšie verzie v podobe netopierov. Chlad v jaskyni zatiaľ našťastie zostáva.

O topení monolitu stáleho ľadovca sa vedelo už od päťdesiatych rokov. V tom čase ho urýchlilo prekopanie nového otvoru, ktorý v kombinácii so slabými zimami

spôsobil masívny odliv studeného vzduchu. Otvor zapchali a jaskyniari robili ďalšie opatrenia. „Budovali múry, aby oddelili teplejšie časti jaskyne od studensej, otvárali nové otvory, iné zatvárali. Vhádzovali dovnútra sneh, vstrekovali voda.“ Vo veľkom záchrannom finále nastúpilo na scénu aj snežné delo.

Rozvoj a príroda

Demänovskej ľadovej jaskyni i celej doline v súčasnosti nepomáha ani developerský rozmach, vďaka ktorému vzniklo v najvyššom piatom stupni ochrany rušné mesto. Ako Pavel hovorí, turizmus v doline začal v roku 1921, keď objavili Chrám Slobody. „Už v tom období sa hovorilo o niekoľkomiliónoch investíciách. Jaskyňa Slobody bola považovaná za najkrajšiu v Európe.“

Dnes sa počas najsilnejšej lyžiarskej sezóny zdržiava v doline denne aj dvanásťtisíc ľudí a premelie sa tadiaľ sedemtisíc áut. Pre prírodu je to priveľa. Okrem turistov prichádzajú aj robotníci. Cestou do





doliny stretávam jeden betónový domiešavač za druhým. Namiesto hučiacej rieky Demänovka počúvam na brale nad jaskyňou bzukot áut. Demänovská dolina sa stala odstrašujúcim príkladom toho, ako necheť dopadnúť ďalšie chránené územia. Našťastie za posledné dva roky aj vďaka Pavlovi Herichovi a občianskemu aktivizmu nebolo vydané žiadne nové stavebné povolenie. Zásahy do prírody treba robiť s ohľadom na budúcnosť. Charizma Demänovskej doliny síce mizne ako ľadovec v jaskyni, ale ešte sa dá zastaviť jej definitívny koniec.

- 1 Jaskyňa ešte v časoch, keď ju zdobil ľad.
- 2 Kmeťov dóm.
- 3 Zvyšky monolitu.
- 4 Krasová výzdoba.
- 5 Pavel Herich.
- 6 Tento priestor bol ešte pred pár rokmi zaľadnený.
- 7 Jama Galica.
- 8 Obrovské podzemné priestory.
- 9 Kosti jaskynného medveďa.



Kupiel'ka z lásky

  Jana Čavojská

Prvá sauna v celom Československu bola vraj v Šumiaci. Používali ju hlavne ľudia, ktorí mali knihy a ktorým deti po korune predávali žabie stehienka.

Jej príbeh začína slovom „otčenáš“ v staroslovienčine. „Michal Demo bol ranený na ruskom fronte do brucha a do hlavy. Sme gréckokatolíci, žehnáme sa na pravú stranu. On sa vtedy žehnal a modlil starosloviensky otčenáš. Po bojisku chodili sanitári, zbierali ranených. Keď ho videli, mysleli si, že je ich, a zobrali ho,“ rozpráva rodený Šumiačan Ján Gordan, môj sprievodca tunajším svetom saunovania pred bielou chalúpkou so zelenými oknami na brehu potoka.

Michal Demo sa dostal do Saratova na Volgu. Slúžil v mlyne u istého šľachtica a oženil sa s jeho chovankou Marusiou. V roku 1919 sa mohol vrátiť domov. Odchádzal z Rakúsko-Uhorska, prišiel do Československa. „A Marusii tu z lásky postavil saunu na spôsob ruskej báne. Voláme ju kupiel'ka,“ pokračuje Ján Gordan.

Prvá kupiel'ka bola drevená. No v 50. rokoch na ňu počas víchrice spadol smrek, takže drevo nahradili tehly. Princíp parnej sauny však

zostal. Pec so šesťdesiatlitrovým liatinovým kotlom na vodu, vedľa nej lavica na ležanie aj sedenie a kaďa s vodou. Na bočnej stene malý kruhový otvor: človek mohol sedieť v horúcej pare a cez okienko dýchať chladný vonkajší vzduch.

Paru si vyrábali jednoducho: rozkúrili v piecke, vyhriali ju, kotol s vodou aj kamene na peci. Keď boli dostatočne horúce, ohnisko vyčistili a priepust do komína zatarasili posuvným plechom. Otvorili malé dvierka v hornej časti piecky, aby



mohli naberať horúcu vodu a oblievať kamene. Počas saunovania sa ľudia šľahali čerstvo narezanými brezovými prútmi. Podporili tak prekrvenie tela.

Vlastné drevo

Michal Demo postavil aj dom a mlyn a zasadil orech. Okrem mletia múky mal hospodárstvo a choval včely. Marusia sa venovala bylinkárstvu. V malej prednej miestnosti kupiel'ky mala piecku a vyvárała bylinky na inhalovanie. Ján Gordan si nepamätá, že by niekto spomínal, že sa vtedy ľudia chodili ochladzovať vedľa do potoka, ako je to moderné dnes. „Oblievali sa vodou v báni. My Šumiačania zimu síce nejako vydržíme, ale asi sa jej bojíme,“ smeje sa. Nie je to asi celkom pravda, lebo si spomína aj nato, ako sa v šumiackom potoku kúpali, keď bol malý, a neskôr k nemu brával deti. Dnes je tu miesto opäť upravené na kúpanie a cez potok je postavený drevený mostík.

Saunu vraj využívali hlavne dôležití Šumiačania. „Ľudia, ktorí

mali knihy,“ myslí si Ján Gordan. „Knihy boli kedysi vzácnosť a nemal ich len tak hocikto. Iba tí bohatší.“ Tí páni sedeli v pare a chlapci zatiaľ chytali v potoku žaby, aby im predali žabie stehienka po korune. Prichádzali sem však aj známi Slováci. Fotografovať, nakrúcať. Bol tu Karel Plicka, Vladimír Mináč, Martin Frič – kupiel'ka sa objavila napríklad v jeho filme Hordubalové.

V skutočnosti slúžila sauna komukoľvek. Kúpeľne vtedy ľudia v domoch nemali. K hygiene sa pristupovalo inak ako dnes. Na kúpeľ bola vyhradená sobota, aby veriaci išli na nedeľnú bohoslužbu čistiť a voňaví. Podľa tradície sem chodili chlapci predtým, ako narukovali. No kupiel'ka bola prístupná každému, kto si doniesol vlastné drevo.

Ukradli kotol

Saunovanie v pare však nie je len o očiste. Spolu s inhalovaním Marusiiných bylín išlo doslova o ozdravnú procedúru. Vďaka kňazovi Ladižinskému sa o liečivej kupiel'ke dozvedeli aj ľudia z okolia

Šumiaca. Počas ozdravných procedúr ich Michal Demo vždy ubytoval a hostil vo vlastnom dome oproti.

Michal Demo zomrel v roku 1965. Šumiačania kupiel'ku používali ešte do 70. rokov. Potom si každý urobil kúpeľňu v dome. Kupiel'ku pri potoku pod lesom už nikto nepotreboval. A tak začala chátrať. V 90. rokoch dokonca niekto vyvalil múr a ukradol kotol, aby ho predal do šrotu. Keď dedinčania prestali chovať kravy, zarástla aj lúka. Zdalo sa, že sauničku už nič dobrého nečaká.

„Bijeme sa ako lokálpatrioti do hrude, ale necháme si také veci schátrať. To ma mrzí,“ hovorí Ján Gordan. On napríklad v dedine opravil drevenú kalváriu. Miestny učiteľ Čupka často hovoril o tom, že by kupiel'ku bolo treba zrekonštruovať. Chytila sa toho starostka Jarmila Gordanová a domček sa vlni podarilo obnoviť. Ktokoľvek si ho môže prísť pozrieť, funguje ako malé múzeum. A onedlho by mala vyrásť neďaleko aj reálna funkčná sauna. Saunovanie sa tak po rokoch vráti pod Kráľovu hoľu.





Rozhýbané kolesá



Mária Múhl

Z mlyna sa ozýva pravidelné klepotanie, vŕzganie a hučanie padajúcej vody. Zvuky dopĺňa mékanie kôz a kikiríkanie kohúta. Ocitli sme sa v magickom údolí. Mlyny Oblazy sú výnimočné aj spôsobom záchrany.

Svižným tempom stúpame kame-nistou cestou do kopca. Syn zasta-vuje a odreže nožikom veľký lopúch, ktorý sa mení na klobúk. Pri prvej vyhladke dcéra trochu frfle, že ju bolia nožičky. Keď však uvidí pri mly-noch biele rohaté kozy, nadšene za nimi beží. Prvýkrát som tu bola pred dvadsiatimi rokmi. Odvtedy som si neraz vykráčala cestu po červenej značke cez Kvačiansku dolinu. Je to turistická spojnica medzi Liptovom a Oravou. Za tie roky sa dva mlyny na sútoku troch potokov radikálne zmenili vďaka skupine nadšencov a dobrovoľníkov. Vlastní ich nezisková organizácia, ktorej sa ich podarilo zachrániť a zreštaurovať jedinečným spôsobom. Vidieť na vlastné oči živé múzeum a funkčné mlynské koleso je zážitok nielen pre dieťa, ale aj pre dospeláka. A pritom tento kus his-tórie predučili komunisti na zánik, rovnako ako iné príklady ľudovej ar-chitektúry.

Na poslednú chvíľu

„Robili sa brigády na vypratáva-nie budov odsúdených na demoláciu. Z tých, čo prežili, sú dnes národné kultúrne pamiatky. Bolo zrejmé, že verejné inštitúcie nechajú mlyny spadnúť,“ vysvetľuje Martin Petráš. Obnove mlynu sa venuje takmer tri-dsať rokov. „V osemdesiatych rokoch sa dala dokopy partia študentov a mladých nadšencov, ktorí chodili po horách a organizovali brigády na záchranu dreveníc, senníkov aj pô-vodnej architektúry. Oblazy si v tom čase vytipovali zahraniční filmári. Mlyny chceli zbúrať a nanovo posta-viť ako kulisy.“

Horný mlyn bol po spodnú hra-nu strechy zavalený pôdou zo svahu a odtlačený zo základov. „Nabehla partia dobrovoľníkov, za dva týždne urobili hrubú stavbu, spravili zákla-dy aspoň v rohoch, odkopali zával a v tom roku sa urobila strecha. Z nie-čoho, čo čakalo na zánik, sa zrazu vyvinula drevenica. Dolný mlyn bol v horšom stave. Nemal strechu, prša-lo aj snežilo dovnútra, mlynica bola zavalená blatom,“ spomína zaklada-teľ neziskovej organizácie Vodné mly-ny Oblazy Martin. Nadviazali v nej na pôvodnú myšlienku ochrancov ľudovej architektúry. Martin bol za-čiatkom 90. rokov na gymnáziu, so spolužiakmi z Bratislavy sem prišli

v lete ako dobrovoľníci. „Už ako malé dieťa ma v múzeách hnevalo, že sa veci nehýbu a staré stroje nefungu-jú. Fascinovali ma a mrzelo ma, že nečinne stoja. Od začiatku som mal sen, aby raz mlyn reálne fungoval, koleso vyrábalo energiu a dokázalo opäť mlieť múku či píliť drevo.“

Naozaj funguje

Obnoviť technológiu znamenalo veľa pátrať v minulosti. V roku 2003 namontovali vodné koleso na hria-deľ. „Dvadsať rokov beží nepretržite. Je skutočné, žiadna atrapa. Poháňa veľké prevody, vyrába elektrinu, na-štartovali sme historický stroj rámo-vej pily, melieme múku. Pre svoje potreby dokážeme týmto náročným, zdĺhavým i nebezpečným spôsobom urobiť rezivo z kmeňa stromu. Aj vďaka reálnemu používaniu máme stroj navnímaný,“ opisuje Martin. Koleso už dosluhuje. Tento rok ho čaká vý-mena za nové, vyrobené pôvodnou metódou. Technológia pily, mletia i triedenia zomletej múky sa zacho-vala v Dolnom, Brunčiakovskom mly-ne. Našťastie z mlynice stroje nikto neodviezol ani neroztavili sedema-poltonovú originálnu gátrovú pilu vyrobenú vo Viedni v roku 1873.

Ako hovorí Martin, mlyny nie sú také vzácné svojím vekom ako svo-jím zvláštnym umiestnením v dra-matickej scenérii dvoch bráľ. Hučí tu potok, okolo je divočina prírodnej rezervácie, vlky, medvede, rysy. „Nič odtiaľto neodniesli. Pôvodné dreve-né zariadenie sa dalo opraviť. Ťažko nahraditeľné veci boli ukryté v ba-hne. Stroje však boli v troskách. Na začiatku nám málokto veril, že ich spojazdníme,“ spomína Martin.

Je obdivuhodné, čo sa podarilo správnej partii nadšencov. Bez nich by tu mlyny dnes neboli. Ich finan-covanie je dodnes založené za dob-rovoľných príspevkoch. „Je až neu-veriteľné, že nás ľudia podporovali od začiatku. Nechávali nám často dokonca stokorunáčky. Ako sme po-stupovali s prácou, rástla návštev-nosť, rástli príspevky a my sme mohli urýchliť rekonštrukciu. Keď sme spustili koleso, bol to obrovský skok. Rachotiace prevody lákajú návštev-níkov. Počas letnej sezóny príde aj ti-síc ľudí denne. Bez prispievateľov na začiatku by sme neboli tam, kde sme dnes. Mnohí sem chodia roky. Zdalo

sa nám nefér vyberať od nich vstup-né.“ Zatiaľ fungujú na milých malých darčekom za dobrovoľný príspevok. Na väčšie rekonštrukcie využili ako kultúrna pamiatka aj granty.

Na peci

Žiadny stánok s plastovými hrač-kami či občerstvením tu nenájdete. Zato tu však vždy stretnete dobro-volníkov, ktorí vám o mlynoch a ich histórii radi porozprávajú. „Hľadáme jednorožcov. Ľudí so vzťahom k príro-de. Dobrovoľník nemôže byť technický antitalent, keďže stroje treba udržia-vať v chode a občas aj niečo opraviť. Zároveň sa musí vedieť postarať o zvieratá, podojiť kozy či fungovať v podmienkach z 30. rokov minulého storočia. A hlavne musí byť odolný náporom návštevníkov. Tu sa nedá nikam skryť,“ opisuje Martin.

Vodné koleso beží neustále, a tak aj dobrovoľníci sú tu nepretržite. Aj v zime. „Tento rok som tu tretíkrát, mám to namiesto oddychu. Večer sa kúpeme v potoku, sedíme na lavičke a pozorujeme hviezdy. Parádne to tu je,“ chváli si Roman, ktorý si zobral dovolenku v práci a prišiel s priateľ-kou, jej synom a dvomi kamarátmi. Tí akurát stavajú nový plot. Roman sa medzitým rozpráva s návštevníkmi.

Súčasťou Dolného mlyna je malá izbietka, kde sa varí a spí na peci. Vyze-rá rovnako ako na začiatku 20. storočia a slúži ako zázemie pre dobrovoľníkov. Návštevník má možnosť nakuknúť.

Minulý rok som tu bola v lete s ka-marátkami. V Kvačanoch varili na parkovisku guláš a pri mlynoch bola hlava na hlave. Za pekného počasia sa rozhodne treba pripraviť na veľa ľudí. Je to pomerne ľahká trasa po nenáročnom teréne. Zvládla ho s ma-lou pomocou aj naša dvojročná dcéra. Tento rok ma príjemne prekvapila novinka v bufete na konci Kvačian: po-núkajú za šesť eur a zálohu päťdesiat eur zapožičanie turistického nosiča. S kočkom by bol posledný strmý úsek dolu ku mlynom náročný. Len ťažko dokážem uveriť tomu, že ešte v 80. rokoch sa tadiaľto premávali autá.

Nekonečná obnova

Dnes spadlo pár kvapiek, čo sa od-razilo na menšom počte návštevníkov. Prehliadku si môžem vychutnať len s Martinom a jeho dvomi synmi. Starší



Jerguš nám uteká cez mlynicu otvoríť dvere do Horného mlyna, kde prebieha rozsiahla rekonštrukcia interiéru. Vŕta mi v hlave, prečo postavili mlyny tak ďaleko od dedín. „Vypýtal si to technologický pokrok. Sme civilizácia obilnín. Na začiatku sa zrno drvilo ručne, Kelti priniesli prvé mlynčeky a po vynájdení vodného kolesa to bolo jediné, čo dokázalo prinútiť neživú silu pracovať v prospech rozvoja. Stavba mlyna znamenala pre široké okolie obrovské odľahčenie od množstva práce, ktorú komunita musela investovať do prípravy jedla. Inovácia uvoľnila pracovnú silu a dalo sa vymýšľať niečo nové. Zo strany Oravy sa tri dediny dostali do bodu, keď sa im oplátilo zainvestovať do nevyhnutne potrebných mlynov. Dediny Borové, Malé a Veľké Huty však



mali problémy s vodou. A na poháňanie vodného kolesa treba dostatočný spád vody. Ten bol až na sútoku potokov v doline,“ vysvetľuje Martin. V minulosti bolo toto miesto dôležitou spojnicou dvoch regiónov. Viedla tadiaľto furmanská cesta s pokračovaním do Poľska. Spoločne vchádzame do Horného mlyna, ktorý sa po poslednom mlynárovi volá aj Gejdošovský. Martin hrdo vysvetľuje, že to najhoršie majú za sebou a môžu sa pustiť do spojzadnenia kolesa. Nevie odhadnúť, kedy sa to stane a mlyn sprístupnia. Pracujú pomaly, precízne, čo najviac sa snažia využívať tradičné postupy a staré nástroje, ktoré tu našli. Martin Petráš má rád, keď veci slúžia na to, na čo boli vymyslené. Rovnako to platí aj o muzeálnych kúskoch.

Okrem Oblazov sa Martin pustil do rozsiahleho projektu. Na stránke vodnemlyny.sk mapuje všetky existujúce mlyny na Slovensku a ich príbehy. Podľa historickej mapy z roku 1930, ktorú zdedil po otcovi, ich bolo približne 3 500. Má chuť spojzadniť a pomôcť rozhybať čo najviac mlynských kolies.

- 1 Mlyny postavili na nádherom mieste na sútoku troch potokov.
- 2 Interiér obývacej miestnosti zo začiatku 20. storočia.
- 3 Píla poháňaná silou vody.
- 4 Návštevníci môžu rekonštrukciu podporiť kúpou drobných suvenírov.
- 5 Všetky súčasti mlynského mechanizmu sú funkčné.
- 6 Martin Petráš.



Tatry s deťmi

 Dagmar Gurová  Jana Čavojská

Klasická tatranská túra aj výlet, na ktorom možno obdivovať tatranské štíty z takmer ľudoprázdnych chodníčkov – overili sme pre vás príjemné trasy, ktoré zvládnu menšie deti a budú baviť aj školákov. Trvanie túr sa môže líšiť podľa veku a kondície detí.

Náučný chodník Pramenisko
Východzí bod: Tatranská Lomnica,
Expozícia tatranskej prírody
Celková dĺžka trasy: okolo 4 km
Trvanie: do 2 h

Nenáročná prechádzka, na ktorú môžete zobrať aj malé deti a starých rodičov, vás zavedie do jedinečného územia podmäčianých jelšových lesov. Náučný chodník Pramenisko vedie cez najstarší

a najzachovalejší lesný porast tohto typu vo Vysokých Tatrách. Národná prírodná rezervácia Pramenište patrí do zoznamu 72 národne významných mokradí. Trochu mäťúce názvy označujú jedno a to isté miesto. Najkrajšia trasa k nemu vedie od botanickej záhrady v Tatranskej Lomnici, zvanéj Expozícia tatranskej prírody. Zaparkovať sa dá o kúsok ďalej pri hlavnej ceste. Prejdeme poza hotel

Sorea Titris na lúku, z ktorej miernym kopčekom stúpame k cintorínu. Odtiaľ pokračujeme lesíkom k Barčovej lúke na začiatok náučného chodníka. Jediným kritickým miestom, ak idete s deťmi, je prechod cez štátnu cestu smerujúcu do Veľkej Lomnice. Drevená brána za lúkou nás upozorní, že sme na správnom mieste. Zo skrinky pod ňou si možno požičať brožúrky s informáciami v an-

gličtine a nemčine. Všetko potrebné sa však dozviete z informačných tabúl. Ďalej pôjdeme po drevenej lávke, ktorá nás pohodlne preveďie mokradou. Boli sme tu veľakrát a v každom ročnom období, no vždy je to trochu iné. Povedľa lávky sa dvíhajú korene vyvrátených stromov, zelenejú sa paprade, žiaria pakosty močiarny a muchotrávky červené. Jelše sú také vysoké ako nikde inde vo Vysokých Tatrách. Popri nich rastú vrbý, brezy, borovice či smrek. V území s minimálnym zásahom človeka našlo útočisko množstvo živočíchov. Na drevenej lávke sme raz vyrušili malú vretenicu, ktorá sa rýchlo zošuchla do podrastu. Obrovský drevený mlok karpatský na jednom zo stanovišť pripomína, že sa tu darí obojživelníkom. Deti si na ňom vždy chcú posediť. Zakaždým sa vyšplhajú aj na drevené vyhliadkové veže, z ktorých vidno tatranské štíty. K oblúbeným zábavkám patrí potľapkanie oblého žulového kameňa, ktorý bol kedysi súčasťou Lomnického štítu. Poetický text na informačnej tabuli opisuje jeho cestu nadol spolu s topiacim sa ľadovcom.

Na niektorých úsekoch lávku vystrieda nespevnený chodníček, na ktorom občas býva blato.

V príjemnom tieni dorazíme na koniec trasy k značke Zubry. Odtiaľ možno prejsť po asfaltke ku kempu Tatranec a lesnou cestičkou späť do Tatranskej Lomnice. Nám sa viac páči chôdza po lávke, preto sme sa vrátili tak, ako sme prišli. Obe cesty trvajú približne rovnako. Pri aute sme boli o necelé dve hodiny.

Starý Smokovec – Hrebienok – Rainerova chata – Vodopády Studeného potoka – Nad Dlhým vodopádom – Bilíkova chata – Hrebienok – Starý Smokovec

Východzí bod: Starý Smokovec, stanica pozemnej lanovky

Celková dĺžka trasy: 3,2 km (lanovka oboma smermi) alebo 5,6 km (lanovka jedným smerom)

Trvanie: 1:15 h (lanovka oboma smermi), 2:30 h (lanovka len dole)

Jednoduchý tatranský výlet, vhodný aj pre menšie deti. Cestu na Hrebienok (1 285 m n. m.) si možno skrátiť asi päťminútovou jazdou pozemnou lanovkou, ktorá funguje od

roku 1908. Vozne premávajú oproti sebe po jednokoľajovej dráhe.

My sme si tých 2,5 km hore museli vyšliapať, lebo lanovka mala technickú poruchu. Trvalo nám to približne hodinu a výstup zvládol aj náš štvorročný syn. Pri jeho pomalšom tempe sme stíhali sledovať krásne výhľady. Poslednú časť kopca deťom pomohli prekonať drevené sochy medveďov.

Z Hrebienka sme vyšli na širokú pohodlnú cestu k Rainerovej chate, lemovanú tabuľami náučného chodníka Hrebienok. Možno sa z nich dozvedieť všeličo zaujímavé o tunajšej prírode. Naše deti najviac zaujala legenda o zmenšení Slavkovského štítu, ktoré údajne spôsobil drak vyrušený zemetrasením. Ešte predtým sme však zakotvili pri kamennej Rainerovej chate, najstaršej vo Vysokých Tatrách. V roku 1863 ju dal postaviť nájomca Starého Smokovca Ján Juraj Rainer. Neskôr turisti viac využívali väčšiu chatu Kamzík, ktorá v susedstve vznikla v roku 1884 a dnes už neexistuje. Rainerku čiastočne opravili v 80. rokoch. V roku 1997 ju zrekonštruoval chatár Peter Petras. Vnútri útulnej chatky deti obdivovali množstvo zvoncov visiacich zo stropu, staré lyže a hlavne starodávny kachľový sporák, na ktorom sa hriali veľké hrnce. Ako suvenír si v zápisníku odniesli pečiatku chaty.

Z Rainerky je to len kúsok k húčiacim Vodopádom Studeného potoka, ktoré sa dajú pohodlne pozorovať aj z kovového mostíka. Už pred obedom bolo na úzkom chodníčku veľa ľudí, preto sme nezišli až k Dlhému vodopádu. Z rázcestia nad ním sme pokračovali rovno k Bilíkovej chate, kde sme sa zastavili pre ďalšie pečiatky. V roku 1934 nahradila niekoľko iných horských hotelov, ktoré tu predtým vyhoreli. Odvtedy ju viackrát rozšírili a premenovali. Pôvodne sa volala Guhrova. Po druhej svetovej vojne dostala meno na počesť Pavla Bilíka, bežeckého lyžiara a protifašistického bojovníka popraveného gestapom. Z chaty plnej loveckých trofejí je to len pár minút späť na Hrebienok, kde sa deti rozlúčili s obrovskou sochou medveďa Kuba. Okruh sme prešli približne za hodinu. Do Starého Smokovca sme sa zviezli lanovkou. Deti boli šťastné, že neprišli o zážitok z jazdy.



Belianska jaskyňa

Východzí bod: Tatranská Kotlina

Celková dĺžka trasy: okolo 3 km

Trvanie: 95 min

V Belianskych Tatrách je vyše sto známych jaskýň. Pre turistov je prístupná len Belianska jaskyňa, ktorá sa nachádza pod Kobylím vrchom v nadmorskej výške 890 m. Pred prehliadkou treba vyjsť hore strmým kopcom. Z najbližšieho parkoviska nám to pomalou chôdzou s deťmi trvalo 25 minút. Náučný chodník nás upozornil na zaujímavé rastliny a živočíchy v Belianskych Tatrách aj priamo v jaskyni, ktorá patrí k najvýznamnejším zimoviskám tunajších netopierov.

Dozvedeli sme sa, že hľadači zlata a pokladov o jaskyni vedeli už v 17. storočí. Oficiálne ju objavil lesník J. Husz spolu s horským vodcom J. Britzom v roku 1881. Čoskoro sem mohla vstúpiť aj verejnosť. Fotka na informačnej tabuli ukazuje jeden zo starobylých lustrov, ktorými už od roku 1896 do jaskyne prúdilo elektrické svetlo. Prví návštevníci tam dobrodružne vstupovali komínom, my sme vchádzali obyčajnou kovovou brámkou.

Belianska jaskyňa je ideálne miesto na výlet, keď sa zhorší počasie. Vyhnete sa riziku, že vás na horách chytí búrka, a pritom si s deťmi užijete dosť pohybu na zdravom vzduchu. Z približne štvorkilometrovej trasy v jaskyni je síce sprístupnený len úsek dlhý niečo cez 1,3 kilometra, no väčšinu času vedie po schodoch. Je ich takmer 900, čo pri teplote 5 až 6 stupňov celkom zahreje. Sprievodkyňa vyzýva k hlbokému dýchaniu, lebo jaskynný vzduch prospieva pri rôznych dýchacích problémoch.

Schody sú vlhké, občas strmé a úzke, ale dieťa, ktoré samostatne chodí, by ich malo zvládnuť. Či je to preň vhodný výlet určuje skôr jeho kondícia. Po výstupe na Kobylí vrch ho totiž čaká podobná štreka v jeho vnútri. Dospelý občas musí skloniť hlavu pod nízkym stropom. Niektoré sály v jaskyni majú spadnuté stropy, iné sú plné nádhernej výzdoby. Sintrové kamenné vodopády konkurujú trpasličím aj obrovským stalagmitom. Obdivovať možno tiež niekoľko stalagnátov. Jaskyňa má svoju Bielu pani aj viacero jazierok s priesačnou vodou. Najväčším zážitkom pre nás

bola Hudobná sieň, v ktorej všetci prirodzene zmĺkli a započúvali sa do zvukov kvapiek padajúcich na hladinu jazera. Po chvíli ich nahradili tóny fujary sprevádzané hrou svetiel. Kedysi si návštevníci mohli užiť tunajšiu výbornú akustiku aj na koncertoch vážnej hudby.

Chata Plesnivec

Východzí bod: Tatranská Kotlina

Dĺžka trasy: 10 km

Trvanie: 3:45 h

Jedna z najpríjemnejších trás, na ktorej si s deťmi užijete takmer vyludnené Tatry. Ak vyrazíte ráno, takmer určite sa na chodníčkoch k chate Plesnivec (1 290 m n. m.) nebudete tlačiť s inými turistami. My sme dlhé úseky išli úplne sami, obklopení len voňavým lesom plným rozkvitnutých kvetov.

Vyrazili sme z najbližšieho plateného parkoviska. Podľa značenia sme mali byť na chate za hodinu a pol. Kráčať sme v tempe nášho štvorročného turistu, takže nám to trvalo dve hodiny. Do lesa sme stúpali širšou kameninou cestičkou, ktorá sa za rázcestím Šumivý prameň postupne zmenila na úzky, ale pohodlný lesný chodníček. Stúpanie bolo pocitovo mierne, medzi stromy pribúdali výhľady do doliny aj na štíty. Viacero lavičiek nás cestou lákalo k oddychu, ale dlho sme sa nezdžrali. Hlavnú prestávku sme si urobili až na chate.

V Belianskych Tatrách je to jediná vysokohorská chata. Zároveň patrí k najľahšie dostupným vo Vysokých Tatrách. Má zaujímavú históriu. V tejto lokalite si postavili zruby zlatokopi aj kolári, ktorí tu ťažili drevo na svoje výrobky. Turistickú chatu pomenovanú Plesnivec tu zriadil Tibor Gresch zo Spišskej Belej. Prevádzkoval ju od roku 1938. Po vojne ju znárodnili a nejaký čas ešte slúžila turistom. V 50. rokoch ju prevzala Správa TANAP-u a verejnosť v nej nahradili botanici a biológovia. Od konca 70. rokov chata chátrala, v 90. rokoch ju zrekonštruoval chatár Ján Matava, ktorý jej dal súčasnú podobu a niekdajšie meno.

Nám sa páčil jednoduchý interiér obložený drevom a výhľad. Deti zaujal traktor, odstavený kúsok pod chatou, a pečiatky s plesnivcom. Dole sme zišli za hodinu trištvrte a dohodli sme sa, že tento výlet si ešte zopakujeme.

VYSOKÉ TATRY





Štrbské pleso

Očarení Tatrami



Dagmar Gurová



Jana Čavojská, Shutterstock

Ako prví ustúpili tam, kde dovtedy žiadny človek nebol. Hľadali nové zážitky i zlato. Prišli na to, ako na horách prinavrátiť stratené zdravie. Písali krehké básne, vystavovali sa nebezpečenstvu, aby pomohli iným. Ľudia, ktorých osobná história sa stala súčasťou tej tatranskej.

Beata Laska Kościelecka (1515 – 1576) bola prvou známou ženou, ktorá sa odvážila na vysokohorskú túru vo Vysokých Tatrách. Jej manžel Albert Lasky ju za to údajne zamuroval na Kežmarskom hrade.

Poľská šľachtičná s láskavým menom bola zrejme nevšednou ženou. Jej príbeh však zahmlieva toľko povier a protichodných informácií, že sa dnes viac-menej dohadujeme, aký bol naozaj. Nejasný bol už jej pôvod. Oficiálne bola dcérou Kataríny Telničanky, šľachticnej z Moravy, a Andreja Koś-

cieleckého, kráľovského pokladníka. Hovorilo sa, že jej skutočným otcom bol poľský kráľ Žigmund I. Starý.

Beata vyrastala na kráľovskom dvore, kde dostala primeranú výchovu a stretla tam aj svojho prvého manžela Ilju Ostrogotského. Pomerne skoro ovdovela a stala sa dedičkou veľkých majetkov. Z manželstva jej ostala dcéra, ktorá ako bohatá nevesta lákala mnohých nápadníkov. Práve to podľa niektorých zdrojov prispelo k dramatickým udalostiam v životoch oboch žien. Matka s dcérou vraj zdieľali podobný

osud, keď sa nezávisle od seba stali väzenkyňami svojich manželov.

Beata sa už ako zrelá žena druhýkrát vydala za Alberta Laskyho, o dvadsať rokov mladšieho poľského šľachtica. Podľa zborníka z konferencie Poľská rodina Lasky a Kežmarok mal humanitné vzdelanie, uhladené správanie a trúfalo politikárčil. Na Beate ho zaujalo jej bohatstvo. Pochádzal z významnej poľskej rodiny, ale pre dlhy postupne stratil veľkú časť majetkov. Do zálohu dal aj Kežmarský hrad, o ktorý sa potom roky sporil s kapitá-

nom Horného Uhorska Jánom Reubrom a obchodníkom Šebastiánom Thökölym. Peniaze mu chýbali tak veľmi, že bol ochotný získať ich akýmikoľvek prostriedkami. Na hrad povolal alchymistov, aby mu vyrobili zlato.

Ešte predtým pod nátlakom vymámal majetok manželky Beaty. Do Kežmarku ju priviedol v roku 1565. Historička Nora Baráthová v zborníku spomína, že okolité hory na novú hradnú pani silno zapôsobili. V tom istom roku sa ako prvá žena vybrala na výlet do Vysokých Tatier. V sprievode viacerých kežmarských mešťanov zrejme smerovala k Zelenému plesu.

Vtedy sa tam nechodilo pre závalu. Väčšinou sa tam vydávali pastieri, pytliaci či bylinkári. Výlet pani Beaty bol výnimočnou udalosťou. Zaplatila zaň vysokú cenu. Jej odvážnu akciu Albert údajne využil na to, aby ju pod zámienkou nemravného správania dlhodobo uväznil na Kežmarskom hrade. Iné pramene tvrdia, že na výlet šli manželia spoločne a väznenie Beaty s túrou nesúviselo.

Nech už to bolo akokoľvek, historici sa zhodujú, že izolácia manželky Albertovi umožnila získať prístup k jej majetku. Najčastejšie sa spomína, že ju uvrhol do hladomorne alebo do hradnej veže, kde jedným oknom dostávala jedlo a druhým sa mohla pozeráť na hory. Možné je však aj to, že sa pohybovala po hrade, no nespela vyjsť za jeho múry a komunikovať s okolím. Rovnako sa rozchádzajú údaje o jej prepustení. Mohol ju vyslobodiť Reuber, ktorý sa na čas stal majiteľom hradu, ale aj jej vlastný, v tom čase už tretíkrát ženatý manžel. Isté je len to, že Beata bola v Kežmarskom hrade zatvorená takmer do smrti. Zomrela v Košiciach. Albert neskôr stratil svoju politickú moc aj nárok na Kežmarský hrad.

Vodcovia a zlatokopi

Pochádzali z dediniek pod Tatrami a v horách boli ako doma. Mnohí z nich si pripísali prvovýstupy na tatranské štíty, kam sprevádzali domácich aj zahraničných bádateľov a turistov. Niektorí sa popritom živili aj bežnejšími povolaniami. Iní lovili kamzíky a hľadali zlato.

Hľadači vzácnych kovov a kameňov upínali nádeje k okoliu Zeleného plesa. Jeho zvláštnu farbu vraj spôsobil vzácny karbunkul. Do plesa sa s ním mal zrútiť

odvážny mladík, ktorý sa drahokam pokúsil odniešť z Jastrabej veže.

K známym tatranským zlatokopom patrila rodina Fabryovcov. Najčastejšie sa spomína Jakub Fabry, kežmarský obuvník a horský vodca. So svojimi synmi doloval meď pod Lomnickým štítom a veril, že nájde aj zlato. Nepodarilo sa mu to, ale získal niečo iné – prvenstvo pri výstupe na Lomnický štít koncom 18. storočia.

Najvyšší tatranský vrch, Gerlachovský štít ako prvý dosiahol v roku 1872 Ján Still, učiteľ z Novej Lesnej, lovec kamzíkov a horský vodca. Priekopníkom zimného horolezectva sa tak trochu nechtiac stal Jakub Horvay z Novej Lesnej. K výstupom na hory v snežnej metelici ho pravdepodobne primäl nedostatok peňazí. V roku 1884 tam počas deviatich dní nepretržitej turistiky sprevádzal Teodora Wundta. Ako prví sa v zime dostali na Rysy. Vyšli aj na Kriváň, Hincove plesá, Slavkovský štít, Kopské sedlo a ďalšie ťažko prístupné miesta v horách.

Doktor z hôr

Mikuláš Szontagh starší (1843 – 1899) bol kúpeľný lekár, priekopník celoročnej klimatickej liečby tuberkulózy v Uhorsku. Založil Nový Smokovec a vybudoval tam moderné klimatické sanatórium. Bol tiež významným botanikom a nadšeným športovcom. Ako jeden z prvých vo Vysokých Tatrách používal lyže a chodil na vysokohorské túry i v zime.

Narodil sa v Dolnom Kubíne. Po štúdiu medicíny vo Viedni sa zamestnal v Budapešti. Tam ochorel na pľúcnu tuberkulózu. S podlomeným zdravím využil možnosť robiť kúpeľného lekára v Starom Smokovci. Počas letnej pauzy v tatranských kúpeľoch navštevoval rôzne liečebne v zahraničí a zbieral nové poznatky. Bol presvedčený, že liečba v Tatrách by mala prejsť zásadnými zmenami, preto založil súkromné sanatórium. Výstavba Nového Smokovca sa začala v roku 1875. Prvú špecializovanú liečebňu tuberkulózy v Uhorsku spustili 1. júla 1876. Neskôr tu liečili aj ochorenie štítnej žľazy, anémiu a všeobecné stavy oslabenia.

Doktor Szontagh pozoroval vplyvy vysokohorského prostredia aj sám na sebe. V Tatrách sa dostal z tuberkulózy a skúsenosti s vlastnou liečbou prenášal na svojich pacientov. Presviedčal ich napríklad o tom, že Tatry sú vhodné na pobyt v zime. Ivan Bohuš v knihe Szontaghovci a Vysoké Tatry spomína,

že Nový Smokovec bol prvou tatranskou osadou s celoročnou prevádzkou. Liečebné metódy zahŕňali studenú vodoliečbu, inhalácie, elektroterapiu, výživnú stravu a veľa pohybu na čerstvom vzduchu. Pacienti chodili na túry, sánkovali sa a lyžovali.

Doktor Szontagh bol lyžiarskym nadšencom. Na lyžiach sa vydal až do Gerlachovského kotla a na Slavkovský štít. Podľa osobných záznamov urobil vyše sto lyžiarskych túr. O výhodách lyží presviedčal aj ostatných. Snažil sa, aby ich začali používať miestni horskí vodcovia.

K pôvodnému sanatóriu postupne pribúdali ďalšie budovy. Krytá kolonáda ich spájala s exotickou zimnou záhradou.

Pacienti a návštevníci prichádzali do Nového Smokovca z Popradu, kam sa mohli dostať aj vlakom. Spojenie Nového Smokovca so zvyškom sveta však zdržoval spor s nájomcami Starého Smokovca. Bránili vybudovaniu cesty medzi osadami. Problém nakoniec vyriešili úrady, ktoré nariadili cestu vystavať.

Doktor Szontagh popri práci stíhal neuveriteľné množstvo ďalších aktivít. Bol jedným zo zakladajúcich členov Uhorského karpatského spolku, prvej turistickej organizácie v Uhorsku. Prebudoval tatranskú vodcovskú službu, viedol školenia horských vodcov a zúčastňoval sa aj na záchranárskych akciách. S veľkým zánietením sa venoval botanike a ochrane miestnej vysokohorskej flóry. Hoci sám poľoval, zaslúžil sa o ochranu kamzíkov. Vydával časopis Tátra-Vidék, venovaný rôznym témam Vysokých Tatier od medicíny cez turistiku až po miestne dejiny a spoločenskú rubriku. Časopis vychádzal dvakrát mesačne, v letnej sezóne týždenne.

Doktor Szontagh patrila k hlavným iniciátorom výstavby evanjelického kostola v Novom Smokovci. V jeho krypte je pochovaný s dvomi predčasne zosnulými manželkami. V Tatrách ho pripomínajú aj dve plesá v Slavkovskej doline, nazvané na jeho počesť ako Szontaghovo pleso a Malé Szontaghovo pliesko. Obe sú v území s vysokým stupňom ochrany, a preto nedostupné pre turistov.

Poetka z vily Marína

Maša Haľamová (1808 – 1995) písala krehkú poéziu, knihy pre deti a prekladala, ale bola aj výbornou lyžiarkou. Vo Vysokých Tatrách prežila tridsať rokov. Začínala tam ako úradníčka v Novom



Smokovci, no väčšinu tatranského obdobia strávila vo vile Marína na brehu Štrbského plesa. Známi ju opisovali ako jemnú ženu, ktorá dokázala rozjasniť životy iných. Ten jej mal viacero tmavých miest. Narodila sa v Blatnici pri Martine do viacdetej rodiny obchodníka Jozefa Haľamu, ktorý trávil veľa času na cestách. Mašina mama Oľga Peniašteková predčasne zomrela. Priala si, aby dcéru vychovávala jej dobrá priateľka, učiteľka Oľga Textorisová. Tá ju zobrala do školy v Starej Pazove. Po rozpade Rakúsko-Uhorska sa vrátila domov. Študovala na gymnáziách v Martine a v Bratislave, kde neskôr prestúpila na obchodnú školu a v roku 1925 aj zmaturovala. Medzičasom uverejnila prvé básne. V Bratislave navštevovala literárny salón prvej slovenskej feministky Hany Gregorovej. Zoznámila sa tam s mnohými spisovateľmi a básnikmi.

V roku 1926 už pracovala v príjímacej kancelárii sanatória v Novom Smokovci. O dva roky neskôr jej vyšla prvá zbierka poézie s názvom Dar, za ktorú získala niekoľkomesačný študijný pobyt v Paríži. Vo Vysokých Tatrách stretla svojho budúceho manžela, lekára Jána Pullmana, odborníka na pľúcne choroby, astmu a alergie. Od roku 1930 až do jeho predčasnej smrti v roku 1956 žili v pôvabnej vile Marína s výhľadom na Štrbské pleso. Maša v nej zatúžila mať domov už ako

gymnazistka, keď vilu zbadala počas školského výletu.

Najmladšia rozhodkyňa

„Na konci mojej križovatky stojí dom na brehu jazera. Skutočný. Nevysnívateľný,“ píše sa na pamätnej tabuli pri vile, ktorá pripomína Mašine tatranské časy.

Sama ich opísala aj takto: „Zdá sa, že mňa si úplne podmanili hory. Sputnali ma bielymi okovami čarovnej zimy a priviazali k sebe hudbou lesov a vodopádov... Započúvam sa nevdojak do šepotu hôr – a k srdcu vystupuje vlna. Vlna inšpirácie, posvätného citu. A tento cit musím vynosiť v srdci niekedy i celé týždne, kým preň dostanem výraz,“ možno si prečítať v Tatranských textoch na stránke Podtatranskej knižnice v Poprade. Opisuje v nich tiež, ako manželovi pomáhala v jeho lekárskej praxi v dedinách pod Tatrami. Ján najskôr pracoval v sanatóriu pre pľúcne choroby v Novom Smokovci. V čase, keď s Mašou bývali vo vile Marína, už pôsobil ako kúpeľný lekár, no popritom mal na starosť aj rozsiahly zdravotný obvod od Važca po Liptovskú Tepličku.

Počas druhej svetovej vojny sa s Mašou zapojili do odboja a SNP. Na Štrbskom plese sa vtedy stretávali politici Slovenského štátu a neskôr aj vysokí

vojenský a civilní nemeckí fašistickí hodnostári. „Mala som možnosť získavať mnohé informácie, ktoré mali cenu pre tvoriaci sa domáci i zahraničný odboj. Skupinou dr. Daxnera v Bratislave bola som poverená taketo informácie získavať a podávať mu do Bratislavy. Tento príkaz som plnila od jari 1939 až do oslobodenia,“ napísala. Na začiatku vojny ju vypočúvali a hrozilo jej väzenie. Počas povstania s manželom ukrývali a ošetrovali ranených partizánov. Za zásluhy v odboji neskôr obaja dostali pamätnú medailu SNP, Jánovi bola udelená in memoriam.

K Mašiným veľkým tatranským radostiam patrilo lyžovanie. Bola najmladšia rozhodkyňa na majstrovstvách sveta v lyžovaní FIS na Štrbskom plese v roku 1935.

Kým žila vo Vysokých Tatrách, vydala len dve básnické zbierky. Červený mak vyšiel v roku 1932 a po viac než dvadsaťročnej pauze vydala zbierku Básne. V roku 1956 nečakane zomrel jej manžel Ján a Maša sa rozhodla pre odchod z Tatier. V nasledujúcom roku jej vyšla silná zbierka Smrť tvoju žijem. Poéziu písala aj neskôr. Pracovala vo Vydavateľstve Osveta v Martine a potom ako redaktorka v Mladých letách v Bratislave, kde napísala nestarnúce detské knihy ako Mechúrik Koščúrik a kamaráti. Zomrela v roku 1995 v Bratislave.



Tatry na kolesách

Jana Čavojská

V tretej najstaršej automobilke sveta v Kopřivnici na Morave vyrábajú motorové vozidlá už 126 rokov.

V našich končinách najviac Tatru preslávili zrejme cestovatelia Zikmund a Hanzelka. Konkrétne model 87, luxurný aerodynamický automobil, poháňaný osemvalcovým 2,9 litrovým motorom, chladeným vzduchom. Mohol dosiahnuť rýchlosť až 160 kilometrov za hodinu. V rokoch 1947 až 1950, keď s ním Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund podnikli cestu po Afrike a Južnej Amerike, bola dôležitejšia jej odolnosť než rýchlosť, hoci ju konštruktéri vyvinuli tak, aby kládla vzduchu čo najmenší odpor.

Drožky bez koní

Dizajn karosérie bol založený na návrhoch Paula Jaraya, ktorý dizajnoval slávne nemecké vzducholode Graf Zeppelin. Nápad s plutvou v zadnej časti automobilu, ktorá pomáhala rozdeliť prúd vzduchu na obe strany, neskôr prevzal letecký priemysel. Kryty zadných kolies obmedzujú vírenie vzduchu

okolo nich. Dizajnovými vychytávkami tohto vozidla sa inšpiroval napríklad Ferdinand Porsche tak výrazne, že ho automobilka Tatra žalovala.

V 50. rokoch 19. storočia bola Kopřivnice oficiálne ešte Nesselsdorfom. Ignatz Schustala tu založil výrobu povozov a drožiek. Keď v roku 1891 jeho spoločnosť kúpili bratia Guttmanovci, bankári z Viedne, post číslo jedna v nej zaujal Hugo Fischer von Röslerstamm. Práve on sa zaslúžil o to, že v Kopřivnici vznikol prvý osobný automobil v Rakúsko-Uhorsku. V archíve automobilky sú dodnes uložené časopisy La Locomotion Automobile z konca 19. storočia. A v nich fotografie „drožiek bez koní“.

„Kočiare a drožky predsa vieme vyrobiť, len im v porovnaní s tými na fotografiách niečo chýba – motor, prevod a nejaké to riadiace koleso! A hneď by to bol automobil,“ uvedomil si. Keďže mal potrebné konexie, podarilo sa mu získať jeden z prvých dvoj-

valcových motorov od Karla Benza, vynálezcu automobilu so spaľovacím motorom. Zaviazal sa k dodávkam ďalších pre kopřivnickú automobilku.

V roku 1897 prvý automobil skutočne vyrobili. Volal sa Präsident. O dva roky neskôr pribudol prvý nákladný automobil. No skutočné prekvapenie prišlo o viac ako dvadsať rokov neskôr. Geniálny konštruktér Hans Ledwinka vyvinul to, čomu sa dnes hovorí tatrovácka koncepcia automobilu. Jej základom je podvozok riešený centrálnou nosnou rúrou s výkyvnými polonápravami s nezávislým zavesením. V kombinácii so vzduchom chladeným motorom predstavovala jednoduchý, ľahký a spoľahlivý automobil. Prvýkrát použili toto riešenie vo vozidle Tatra 11. Volali ho aj „malá Tatra“, lebo bol maličký a úsporný, aby si ho mohli dovoliť ľudia v povojnovom období a počas ekonomickej krízy. Výhody tejto novej konštrukcie si vyskúšali aj pretekári. A to úspeš-

ne. Na Tatre 11 zvířazili v roku 1925 Fritz Huckel a Karel Sponer v náročných pretekoch v Targa Florio na Sicílii a Josef Veřmiřovský v etapovom 5300-kilometrovom preteku v Rusku. Mimochodom, nápis Tatra sa prvýkrát objavil na nákladných automobiloch NW TL2 v roku 1919.

Rady z väzenia

Hansa Ledwinku po druhej svetovej vojne zatkli a Mimoriadny ľudový súd v Novom Jičíne ho za údajnú kolaboráciu s Nemcami poslal na šesť rokov do pracovného tábora. Do Kopřivnice sa už nikdy nevrátil. No keď vo fabrike vyvíjali legendárnu T600, známejšiu ako Tatraplán, a konštrukčný tím pod vedením Vladimíra Popelára si nevedel rady, požiadal o pomoc Ledwinku. Hlavný problém Tatraplánu bol slabý motor a nestabilita v zákrutách pre konštrukciu zadnej nápravy s výkyvnými polo-sami. Ledwinku vraj navštevovali po nociach vo väzení.

T600 mala nakoniec svetovú premiéru na pražskom autosalóne v októbri 1947. Úspech mala aj v zahraničí, vyvážali ju do Rakúska, Švajčiarska, Holandska, západného Nemecka, Číny či Kanady. Po komunistickom prevrate v roku 1948 však pohlavári rozhodli, že výroba osobných automobilov sa presunie do Mladej Boleslavi. Tatra sa mala sústrediť na nákladné autá. No vo fabrike na škodovky sa s Tatrou nevedeli zmieriť. Vyrábali vozidlá čoraz nižšej kvality a vyššej poruchovosti. Pre bežných ľudí bol Tatraplán pridrahý, takže ho používali hlavne štátni funkcionári. Prototyp kabrioletu darovalo Československo Stalinovi k narodeninám, no s jeho sériovou výrobou sa nikdy nezačalo. A veľmi rýchlo skončili v Mladej Boleslavi aj T600-vky.

Kopřivnická automobilka ako štátny podnik vytvorila napríklad celkom zásadný nákladný automobil Tatra 111. V automobilke hovoria, že tento nákladiak prakticky naviezol materiál na takmer všetky dôležité stavby, a to nielen v Československu. Ako prvé ťažšie nákladné vozidlo dostala vzduchom chladený motor. Dôvod bol jednoduchý: v studených zimách na Sibíri voda zamrzala, kým v horúcom africkom podnebí sa zas strácala. Tatra 111 má dokonca v Magadane na ruskom ďalekom východe vlastný pomník. Čínske noviny pri-

niesli v roku 1961 správu o tom, že keď sa niekde na severovýchode krajiny pokazila lokomotíva úzkokoľajky zvažujúcej drevo, zapriahli vlečky s guľatinou za Tatru 111. Utiahla ťažší náklad než lokomotíva.

Pieskom do Dakaru

Po Tatre 111 prišla na cesty ďalšia legenda, Tatra 138. Celkovo ťažké nákladné „tatrovky“ vyvážali do päťdesiatich troch krajín na piatich kontinentoch. Štvornápravová tatra s dvanásťvalcovým vzduchom chladeným motorom bola tak sprevodovaná, že mala dvadsať prevodových stupňov vpred a štyri vzad.

Portfólio automobilky bolo širšie. Vyrábala vozidlá, ktoré slúžili ako sanitky, hasičské autá, armádne pracovné vozidlá, no vyrobili tu napríklad aj vagóny pre Slovenskú streľu. V ČKD Tatra Smíchov v Prahe vznikli električky typu T3, dodnes najviac vyrábaný model v histórii.

Na šesťročnú expedíciu po Európe, Ázii a Oceánii v rokoch 1959 až 1964 odišli Zikmund a Hanzelka na špeciálne upravenej Tatre 805 s červenými doplnkami. No nielen oni sa počas svojich expedícií spoliehali na Tatru. Tatra 138 postavená na podvozku vojenského prevedenia poslúžila v roku 1968 študentskej expedícii Karlovej univerzity, cieľom ktorej bolo doviezť zdravotnícky materiál a prístroje do nemocnice v africkom Gabone. V roku 1984 vyrobili v Kopřivnici vojenský valník Tatra 815 s pohonom na šesť kolies. Niekoľkokrát ho prestavali pre potreby afrických expedícií. Cestovali v ňom štyri výpravy.

Súťažný špeciál rady Tatra sa v roku 1986 prvýkrát zúčastnil aj pretekov Rally Paris-Dakar. O dva roky neskôr stálo na štarte štrnásť tatroviek. Svoje prvé víťazstvo nakoniec oslavoval Karel Loprais s typom T815. Tieto vozidlá slúžili desať rokov aj usporiadateľom. Najúspešnejším špeciálom sa však stala Tatra 815-2ZER55 nazývaná Puma. Loprais na nej zvíťazil trikrát.

Mnohé zo spomínaných automobilov si môžete pozrieť na vlastné oči v múzeách v Kopřivnici. Automobilovým priemyslom žije celé mestečko. Je tu múzeum osobných aj nákladných automobilov Tatra, aj múzeum veteránov Oldtimer. A hlavne sa tu legendárne tatrovky stále vyrábajú.



Tatra 815 hasičský špeciál



Tatra 815 Grand Tourist Caravan, prispôbena na cestu okolo sveta



Präsident, replika prvého továrensky vyrobeného automobilu v Rakúsko-Uhorsku



Tatra 500 HB, autobus do náročných podmienok horských oblastí



Tatra 72 z roku 1933



Lovci jasných nocí



Dagmar Gurová

Astronómovia sú v observatóriu na Skalnatom plese už osemdesiat rokov. Spoločnosť im robia kamzíky a líšky, občas aj medveď. Dobre poznajú tunajší silný vietor, a keď počasie zastaví lanovky, sú pripravení ostať v práci dlhšie, než plánovali.

Skalnaté pleso je jedno z mála miest na Slovensku s relatívne tmavou oblohou. Vysoká nadmorská výška a veľký počet jasných nocí ho spolu s lanovkou predurčili začiatkom 40. rokov minulého storočia na vybudovanie prvého tatranského observatória. S astronómom Ľubo-

mírom Hambálkom zo stelárneho oddelenia Astronomického ústavu Slovenskej akadémie vied (SAV) sme hovorili o tom, ako sa pozorovania postupne presunuli z kupoly do pracovne plnej počítačových monitorov, ale aj o tom, čím je špecifická práca vysoko v horách.

Na Skalnatom plese je najstaršie z trojice tatranských observatórií, funguje od roku 1943. Prečo vzniklo práve tam?

Observatórium založil Antonín Bečvář, ktorý bol aj jeho prvým riaditeľom. Pôvodne bol klimatológom v kúpeľoch na Štrbskom plese, ale veľ-

mi sa zaujímal o astronómiu. Zisťoval, v ktorých tatranských lokalitách sú dobré klimatické podmienky na astronomické pozorovania – oblačnosť sa drží pod nimi a majú čo najviac jasných nocí. Skalnaté pleso v nadmorskej výške 1786 metrov sa ukázalo ako najvhodnejšie aj preto, že tam už od roku 1937 jazdila lanovka, ktorá uľahčila výstavbu observatória. Výhodné podmienky, ktoré tam nameral on, sa však už takmer nikdy neopakovali.

Ako sa podarilo presadiť takú nákladnú stavbu počas druhej svetovej vojny?

Slovensko vtedy ostalo bez hvezdárne. Po Viedenskej arbitráži v roku 1938 prišlo o Starú Ďaľu, dnešné Hurbanovo, kde bolo dovtedy Štátne astrofyzikálne observatórium. Doktor Bečvář presviedčal vládu slovenského štátu, že treba mať štátne observatórium. Podarilo sa mu získať peniaze a za tri roky postavili na Skalnatom plese budovu, ktorú používame dodnes. Prevádzka observatória začala oficiálne 19. septembra 1943, keď tam urobili prvú kresbu slnečných škvŕn.

Čím vtedy vedci pozorovali oblohu?

V malej kupole 24-centimetrovým ďalekohľadom, meteorickými komorami a binokulármi zo strechy. Vo veľkej kupole bol hlavný ďalekohľad Zeiss s priemerom 60 centimetrov, pred vojnou najväčší a najmodernejší v Československu. Na Skalnaté pleso sa dostal tak trochu okľukou zo Starej Ďale, odkiaľ ho v roku 1938 v poslednej chvíli stihli odmontovať. Mal sa presunúť do Ondřejova. Namiesto toho skončil v Prešove v súkromnej hvezdárni starostu Duchoňa. Na ďalekohľad tých rozmerov však mala primalú kupolu. Z krabíc sa dostal von až na Skalnatom plese, kde ho podľa pokynov doktora Bečvářa poskladal jediný technik Vladimír Kiss. Bol to obdivuhodný výkon, keďže predtým podobný prístroj ani nevidel. Prvú fotografickú snímku tu s ním urobili 16. októbra 1944.

Lahká asi nebola ani výstavba observatória, ktoré, zjednodušene povedané, stojí na kope skál a balvanov.

Všetok materiál bolo treba vynášať. Lanovka vtedy začínala pri hoteli Grand. Áut bolo málo, materiál k nej vozili väčšinou koňmi. Od hornej

stanice lanovky ho ručne prenášali na stavbu. Na starých fotografiách som videl, ako prevážali časti kupoly zavesené na lanovke a ľudia ich pridržali, aby nespadli. Bezpečnosť pri práci bola zjavne neznámym pojmom. Náročná bola aj samotná stavba. Vyžadovala si veľa ťažkej práce s čakanmi.

Zmenila sa budova od čias, keď ju postavili?

Len veľmi málo. Každý zásah konzultujeme s pamiatkarmi. Nedávno sme rekonštruovali strechu. Kupoly dostali nové oplechovanie. Pri tej menšej bola kedysi malá pozorovateľňa zvaná meteorkáreň na pozorovanie komét. Dnes už neexistuje. Na južnej fasáde sú však dodnes slnečné hodiny, ktoré tam pôvodne namaloval doktor Bečvář. Hvezdáreň je orientovaná v smere západ – východ. Západný obzor nám čiastočne zacláňa Lomnický štít, ale to nás až tak netrápi. Máme dobrý výhľad na opačnú stranu, kde môžeme pozorovať vychádzajúce objekty.

Skalnaté pleso sa stalo hneď v začiatkom pojmom v astronómii. Čím sa preslávilo?

Doktor Bečvář s kolegami vyrobili na tú dobu najmodernejšie atlasy oblohy. Používali ich na celom svete. V rokoch 1946 až 1959 vedci z Astronomického ústavu SAV objavili osemnásť komét. Pozorovali ich delostreleckými ďalekohľadmi Somet Binar. Dnes kométy objavujú automatické ďalekohľady, ktoré oblohu sondujú každú noc, alebo vesmírne družice.

Ako sa v observatóriu menila technika a ako to ovplyvnilo možnosti výskumu?

Spočiatku tu pozorovali kométy, slnečné škvŕny, sem-tam aj hviezdy. Na tie však bolo treba zlepšiť techniku. Začiatkom 60. rokov spustili fotoelektrické fotometrické pozorovanie hviezd. K ďalekohľadu bol primontovaný prístroj, ktorý umožňoval zaznamenávať signál vo forme elektrického prúdu a vykresľovať ho do krivky. Koncom 70. rokov nahradil hlavný ďalekohľad zo Starej Ďale moderný, opäť 60-centimetrový teleskop s prístrojom, ktorý automaticky zaznamenával jas hviezd. Stále však pri ňom musel byť aj pozorovateľ. Striedali sa dvaja ľudia, aby každý z nich mrzol len polovicu noci. Ten, ktorý bol v teple, cez mikrofón navigoval kolegu pod kupolou, ako nasmerovať ďalekohľad.

Takže to nebola až taká romantika...

Veru nie. Jasnosť hviezdy ste museli porovnávať s inou, ktorá podľa vtedajšieho poznania nemenila svoju jasnosť s časom. Pozorovateľ musel opakovane nastavovať ďalekohľad raz na jednu, raz na druhú hviezdu. Sedel tam zababušený, narábal so studeným kovom a ďalekohľad musel zakaždým veľmi presne nastaviť. Okrem toho musel točiť kupolu, ktorá sa ešte neotáčala automaticky.

Ešte stále sa robia pozorovania spod kupoly?

Pracovňa technika pre nočné pozorovanie vo veľkej kupole je síce na pôvodnom mieste, ale prešla modernizáciou. Ďalekohľad sa ovláda kompletne cez počítač. Čo nasníma, vidno na monitoroch. Zber dát je už pomerne strojová činnosť, takže sa môžeme viac venovať rozmyšľaniu o fyzike. V minulosti zabralo oveľa viac času dostať dáta do takého stavu, aby sa s nimi mohlo robiť niečo zmysluplné. Výsledkom výskumu bol často článok o jednej hviezde. Teraz sú bežné články o skupinách stoviek hviezd.

Presunú sa časom astronomické pozorovania z observatória do pohodlia vlastnej obývačky?

Od roku 2012 máme nový 1,3-metrový teleskop. Je taký automatizovaný, že by sme ho teoreticky mohli spúšťať z ktoréhokoľvek miesta na svete. Z bezpečnostných dôvodov by však observatórium nemohlo zostať bez technika, preto pracujeme zo Skalnatého plesa.

Mohli by ste sa na diaľku pripájať aj na ďalekohľad v inej krajine?

Cez internet možno mať prístup k ďalekohľadu, ktorý je na inom mieste Zemegule. Náš astronomický ústav, žiaľ, takú možnosť nemá. Slovensko ešte nie je plným členom ESO – Európskeho južného observatória, Európskej organizácie pre astronomický výskum na južnej pologuli. Kolegovia z Česka majú k dispozícii časť pozorovacieho času na dánskom ďalekohľade v Čile.

Čo nám bráni, aby sme sa stali súčasťou ESO?

Jednoducho povedané peniaze. Platí sa tam členské, z ktorého sa hradia napríklad náklady na pozorovanie. Rovnako je to aj v konzorciách, ktoré

spravujú niektoré ďalekohľady. Astro-nomický ústav nie je v pozícii, aby si tieto vysoké náklady platil. Takéto člen-ské poplatky sa platia na úrovni štátov.

Máte dotácie od štátu alebo využíвате skôr granty?

Jedno aj druhé. Astronomický ústav je verejná výskumná inštitúcia. Cez nášho zriaďovateľa, SAV, dostá-vame peniaze na fungovanie a mzdy. Z grantov Vedeckej grantovej agen-túry si hradíme napríklad cesty na konferencie alebo nákup lacnejšieho vybavenia. Ďalšie súťažné peniaze sa dajú získať cez Agentúru na podporu výskumu a vývoja, kde je limit o dosť vyšší. Na ďalekohľad by nestačil, ale dali by sa za to kúpiť súčasti do spek-trografu alebo profesionálne kamery, ktoré stoja rádovo desiatky tisíc eur.

Ako sa teda podarilo získať nový ďalekohľad?

Bez štrukturálnych fondov EÚ by sme ho nemali. K teleskopu sme po-trebovali aj moderné postfokusové zariadenia a viacero obslužných vecí. Museli sme vybudovať novú infraš-truktúru v kupole a optické labora-torium a zabezpečiť rádiové spojenie na Skalnaté pleso. Máme aj vlastné pokovovacie zariadenie, ktoré nám umožňuje na mieste obnoviť odra-zovú vrstvu 1,3-metrového zrkadla z teleskopu.

Ako dlho trvalo, kým ste všetky tie nové prístroje spojzdnili a naučili sa ich obsluhovať?

Vybavenie k ďalekohľadu sme doku-povali postupne. Najšť riešenia, ktoré by fungovali v našich priestoroch, bolo občas zložité. Limitoval nás napríklad nízky strop v miestnosti na pokovovač-ku. Pár rokov trvalo, kým sme našli tú najefektívnejšiu procedúru. Prvé pokusy sa robili v prvých dvoch rokoch po inštalácii ďalekohľadu. V roku 2017, už za plnej prevádzky, sme pomohli objaviť prstence trpasličej planéty Haumea. Výsledky tejto pozorovacej kampane, do ktorej sa zapojilo viacero observatórií v strednej Európe, publi-koval najprestížnejší časopis Nature.

Vaši kolegovia v observatóriu na Lomnickom štíte pozorujú Slnko. Akému výskumu sa venujete na Skalnatom plese?

Naše stelárne oddelenie pozoruje hviezdy a exoplanéty. O hlavný da-

lekohľad sa delíme s oddelením me-dziplanetárnej hmoty, ktoré pozoru-je kométy a asteroidy. Typ výskumu, ktorý môžeme robiť, určuje veľkosť nášho ďalekohľadu. Čím viac fyziky z pozorovania chceme dostať, tým viac svetla potrebujeme, a teda aj väč-ší ďalekohľad. Hoci náš 1,3-metrový je najväčším funkčným ďalekohľadom na Slovensku, v dnešnej dobe sa pova-žuje za malý. Používame ho na spek-trálne pozorovanie. Svetlo hviezdy rozdelíme na jednotlivé časti s ma-lými úsekmi farieb. Medzi nimi sú tmavšie miesta, spektrálne čiary. Ich poloha a intenzita má pre nás veľký význam. Na základe nich vieme niečo povedať o chemickom zložení hviezd, či tam dochádza k erupciám, ale aj zistiť, či okolo nich niečo obieha. Ro-bíme aj fotometriu, sledujeme, ako sa v čase menia jasnosti hviezd.

Prečo by sme mali vedieť čo naj-viac o vesmíre?

Rád hovorím, že mapujeme ob-lohu pre budúce generácie. Porovná-vaním toho, čo bolo v našej galaxii s miliardami hviezd, vieme pove-dať, čo sa môže stať s naším Slnkom. Mnohé z toho sa týka takej vzdialenej budúcnosti, že to ľudí teraz nemusí trápiť. Sledovanie kozmického poča-sia má však veľký zmysel už v tejto chvíli. Ludstvo je čoraz viac závislé od techniky a inteligentných technoló-gií, ktoré by mohli poškodiť napríklad energeticky nabité častice uvoľnené zo slnečných erupcií. Slnečnú aktivitu preto sledujeme nielen zo Zeme, ale aj pomocou sond vo vesmíre, ktoré nás na takýto oblak častíc vedia upozorniť dostatočne skoro na to, aby sme stihli zareagovať.

Ako je to so sledovaním komét a asteroidov, ktoré by mohli ohroziť Zem?

Známe telesá, ktoré by potenci-álne mohli byť nebezpečné, nás až tak netrápia. Podrobne ich monito-rujeme a najbližšie desaťročia nám od nich žiadne nebezpečenstvo nehrozí. Až takú dobrú predstavu nemáme o malých telesách a kométach pri-chádzajúcich z veľkej diaľky. Je ťažké ich objaviť a pozorovať. Nebezpečné by mohli byť aj blízkozemské objekty zvané NEO, ktoré často objavíme až v tesnej blízkosti Zeme. Všetky tie-to telesá treba sledovať, aby sme sa o nich dozvedeli čo najviac a mali čas

prípadne zmeniť ich dráhu tak, aby Zem netrafilí.

Koľko ľudí je v observatóriu na Skalnatom plese počas služby a ako tam fungujú?

Minimálne traja. Dvaja techni-ci, na každú kupolu jeden, a kolega z meteorologickej stanice Ústavu vied o Zemi SAV. Väčšinou chodia na týž-dňovky. V budove sú spálne a dve ku-chynky. Aj tu sme ekologickí, triedime odpad, ktorý raz za čas niekto znesie dole. Máme taký zvyk, že každý, kto sem ide, sa pýta, či treba niečo vyniesť. A naopak, kto ide dole, tiež čosi vezme. Keď to robíme takto po kúskoch, nie je to problém.

Varíte si ako doma alebo si nosíte hore niečo špeciálne?

Záleží to od ľudí. Väčšina sem prí-de s veľkým vakom plným proviantu. Ja som si zvykol brať suché polotovary, ktoré zaberú menej miesta v batohu a dajú sa rýchlo pripraviť. Niektorí sem donesú aj vrece zemiakov. Máme elektrický sporák a plynový varič. Varí sa rovnako ako doma, ibaže je tu nižší tlak, preto o trochu rýchlejšie vrie voda. Nedostatok minerálov v hor-skej vode dopĺňame pitím minerálok. Keď nejde lanovka a musíme tu zostať nejaké dni navyše, siahneme aj po zásobách kolegov. Oni to chápu, lebo vedia, že sa môžu dostať do rovnakej situácie.

Ako veľmi počasie ovplyvňuje do-chádzanie na Skalnaté pleso?

Za dobrého počasia nie je problém dostať sa sem aj pešo. V zlom počasí je lepšie nevychádzať. Niekedy tu duje veľmi silný a studený vietor z Lomnic-kého štítu. Padá do doliny podobne ako snehová lavína. Observatórium je priamo v jeho dráhe. Môže prísť zrazu a vtedy musíme zavrieť kupolu. Stalo sa, že to nešlo. Fučalo, bolo mínus 25 stupňov, no aj tak bolo treba vyjsť na strechu a pomôcť kupolu zatvoriť. Inokedy zas navialo toľko snehu, že sa nedalo poriadne dostať z budovy.

Máte pred horami rešpekt?

Áno. Hory sú vždy pánmi situácie, neoplatí sa podceňiť ich. Podstatné je, aby ste si vedeli povedať, kedy už nestojí za to riskovať. Voľakedy sa chodilo do služby aj pešo. Dnes je to kvôli bezpečnosti pracovníkov zaká-zané. V 70. rokoch sme mali kolegu,



ktorý sa vybral pešo do observatória na Lomnickom štíte a nedorazil tam. Kolega zo slnečného oddelenia prežil pád lanovky.

A čo divé zvieratá?

Sme v prírode, zvieratá sú tu doma. K observatóriu na Skalnatom plese chodieval lišiak alebo líška. Keď odí-du turisti, možno stretnúť aj kamzíky. Kolegovia hovorili, že to tu nejaký čas obchádzal medveď. V noci som pre-ventívne prestal vychádzať z budovy. V Starej Lesnej, kde má Astronomický ústav svoje sídlo, je jeden z pozorova-cích pavilónov. Často tadiaľ prechá-dzajú srny, zajace. Sem-tam sa objavia diviaky, v poslednej dobe aj medvede. Keď vychádzam z pavilónu, snažím sa, aby ma bolo počuť. Zvieratám, ktoré by mohli byť nablízku, dávam o sebe vedieť, aby mali možnosť vzdialiť sa.

Kedy je na Skalnatom plese naj-pokojnejšie?

Mimo hlavnej sezóny - v apríli až v máji alebo v októbri. Jeseň v Tatrách je pre nás výhodná aj počasím, ktoré vtedy býva najstabilnejšie. Najviac po-zorovacích nocí je práve v septembri a októbri. Uvidíme, ako to ovplyvní meniaci sa klíma.

Vnímate aj iné zmeny, napríklad nárast svetelného znečistenia?

Skalnaté pleso je jedno z mála miest, kde je ešte relatívne tmavá obloha. Ale tu pod Lomnicou sa sve-telné znečistenie tiež zhoršuje. Je to celosvetový problém astronómie, ku ktorému sa pridáva aj rádiové znečis-tenie. Sťažuje nám prácu, ale niekedy vedie k vtipným situáciám. Naprí-klad keď si výskumníci v Austrálii mysleli, že zachytili mimozemský signál a v skutočnosti to bola mikro-vlnka z kuchynky. Nočných astronó-mov veľmi znepokojujú konštelácie komerčných satelitov. Na snímkach oblohy po nich zostáva jasná stopa a znehodnotí ich tak, že sú na meranie nepoužiteľné.

Čo musí spíňať človek, ktorý sa chce pridať k vašim kolegom na As-tronomickom ústave?

Ak chce robiť astronómiu ako vedu, jednoznačne potrebuje ma-tematiku a fyziku. Koho baví po-zorovanie oblohy, nemá problém s pravidelným odlúčením od rodiny a nadmorskou výškou, môže pra-covať aj ako technik. Na ovládanie ďalekohľadu nemusí nutne vedieť až tak veľa z astronómie. Očakáva sa, že

Mgr. Ľubomír Hambálek, PhD. Vyštudovala dramaturgiu na VŠMU v Bratislave a fotografiu na VŠVU v Bratislave a na Inštitúte tvorivej fotografie Sliezskej univerzity v Opave. Vystavovala na festivaloch Mesiac fo-tografie v Bratislave, Mois de la Photo v Paríži, Warszawski Festiwal Fotogra-fii Artystycznej a ďalších spoločných výstavách na Slovensku a v zahraničí. Okrem fotografie sa venuje divadlu. Je spoluzakladateľkou a členkou alterna-tívneho divadla Non.Garde.

dokáže pracovať s technikou, niečo opraviť, prispájkovať. Naši technici sú väčšinou elektroinžinieri. Máme výhodu, že jeden z nich sa venuje aj horolezectvu. Dokáže sa s istením dostať na kupolu a opraviť tam, čo treba.

Čím vás pritiahla astronómia?

Rodičia mi kupovali veľa kníh. Medzi nimi aj astronomické atlasy a encyklopédie. Keď ma začali zaují-mať, kupovali ich ešte viac. Keď som išiel na gymnázium, už som vedel, že chcem študovať astronómiu. Sem, do astronomického ústavu, som prišiel ako doktorand na jeseň 2006 a už som zostal.

Takže už ste pamätníkom?

Zažil som veľkú výmenu 1,3-met-rového ďalekohľadu. Predtým som tu pracoval na 60-centimetrovom ďalekohľade zo 70. rokov. Ako štu-dent som sa dostal aj k najstaršiemu, starodálskému ďalekohľadu, ktorý sa presunul z Tatier na Astronomické a geofyzikálne observatórium UK do Modry. Pracoval som teda so všet-kými, ktoré tu vo veľkej kupole kedy boli. Dá sa tak trochu povedať, že som pamätník.

Tatranský najvyšší



Juraj Červenka

Na Gerlachovský štít sa dnes legálne dostanete iba s certifikovaným horským vodcom. Je to totiž náročný vrch a neradno ho podceňovať. Kedysi však bola „strecha“ Tatier oveľa dostupnejšia.

Väčšina turistov si so svojim vysokohorským sprievodcom dáva rande pri Velickom plese, kde stojí jedno z najznámejších celoročných tatranských útočísk – horský hotel Sliezske dom. Vo dvojici, trojici, maximálne štvorici sa potom vyberú na jednu z terás Velickej doliny, Kvetnicu, v teplejších mesiacoch zaplavenú horskou kvetenou. Opustia značku a exponovanou Velickou próbou sa dostanú nad charakteristický kotol, aby napokon dosiahli nadmorskú výšku 2 655 metrov. Vyššie to už v celých Karpatoch nejde. Spravidla potom zostupujú k Batizovskému plesu, aby sa „červenou“ Tatranskou magistrálou vrátili k Sliezskeму domu. Tak ako generácie ich predchodcov aj milovníci hôr spred vyše storočia.

Prvé dámy

Z najvyššieho miesta Tatier sa na svet ako vôbec prví ľudia zrejme pozerali v roku 1834 učiteľ z Novej Lesnej a horský vodca Ján Still a jeho spoločníci. Vo veku viac než sedemdesiat rokov zvládol prvovýstup na Prostredný hrot medzi Malou a Veľkou Studenou dolinou, ako vodca vraj s turistami dokázal takmer stokrát bezpečne vystúpiť na Lomnický štít. Vďaka nemu začal zoznam dobyvateľov Gerlachovského štítu narastať tak, že v polovici augusta 1877 mohli v Skalici vydávané noviny Obzor informovať o „prvých dámach v najvyšších Tatrách“. Autor článku spomínal deväťčlennú spoločnosť, ktorá sa vybrala v sprievode dvojice vodcov z obce Gerlachov zo Smokovca na Gerlachovský štít. „Medzi nimi i dve mladé dcéry Serafína a Paulína rodiny z Viedne a jeden maliar. Tomuto záležalo najmä na tom, aby ako gavalier bol po boku tým slečinkám a potom aby z vrchu Gerlachovky zhotovil rýchly obrázok utešeného, ďalekého výhľadu,“ dozvedeli sa čitatelia Obzoru, pričom

odvážlivcov vraj na vrchole zastihla snehová fujavica a ich zostup bol z dôvodu zladovatených skál nepríjemný a nebezpečný.

Za dokázateľne prvú ženu na Gerlachovskom štíte sa považuje poľská hudobná skladateľka a horolezkyňa Natalia Janotha. Rodená Varšavčanka sa vrcholových skalísk dotkla 22. augusta 1883. V roku 1879 vystúpil na Gerlachovský štít so svojimi druhmi český pedagóg a botanik Václav Vraný. Ako neskôr písal do Slovenských pohľadov, na vrchole našiel „karôtky a nápisy turistov“. Výprava preto pridala svoje navštívenky, podpísali aj štvornohého Zahraja, po psíkovi Jána Stilla druhého psa na tomto kopci.

Zememeračom trvalo dlho, než práve Gerlachovský štít označili za ten najvyšší. Vzdelanci prvenstvo prisudzovali na prvý pohľad dominantnejším končiarom – Kriváňu, Lomnickému štítu, dokonca Ladovému štítu. So správnymi zisteniami prišiel v roku 1838 po dôkladných štúdiách, poctivých meraniach a prepočítavaniach aj porovnávaniach iných končiarov z vrcholu Lomnického štítu hlavný správca coburgovských lesov z Jelšavy Ludovít Greiner. „Dosiaľ považovala sa v zemepise Lomnica – Lomnitzer Spitze neďaleko Kežmarku za najvyšší bod v centrálnych Tatrách, jeho výška udaná je na mapách od cisárskeho a kráľovského ústavu geografického na 8 328 stôp viedenských, z najnovších ale prác inžinierskych vysvitlo, že je Gerlachovka od Lomnice o 7 siah vyššia,“ písal v roku 1877 Obzor.

Za dvanásť korún

Už v turistických sprievodcoch spred prvej svetovej vojny sa odporúčalo vybrať sa na najvyšší končiar zaliavskej časti monarchie zo Sliezskeho domu, v tom čase nedávno rozšírenej chaty postavenej sliezskeým odbo-

rom Uhorského karpatského spolku. „Z Kvetnice pôjdeme k Próbe, vybavenej skobami. Na hrebeň strmo hore, cez malý Gerlach a na štít, viac-menej pozdĺž hrebeňa. Celkovo asi štyri a pol hodiny. Toto je najvyšší vrchol Uhorska. Výhľad je utešený,“ uvádzal jeden z českých bedekrov, pričom autor odporúčal najat si horského vodcu a zaplatiť mu dvanásť korún. Pre porovnanie – lacnejší nocľah na Sliezske dome vyšiel na tri koruny, dvoj lôžková izba stála päť korún.

Hora niesla od roku 1896, keď sa v celom Uhorsku organizovali miléniové oslavy príchodu Maďarov do karpatského priestoru, oficiálny názov Štít Františka Jozefa. Onedlho umiestnili na vrchole pamätné tabule s textom o tisícročnej ríši a múdrej vláde starnúceho cisára a kráľa. Po zániku Rakúska-Uhorska zrazu trónil Tatrám Štít Legiónárov, medzi Slovákmi aj Čechmi sa však neujal ani prvý, ani druhý názov. Najčastejšie sa v dobových písomnostiach uvádzalo jednoduché pomenovanie Gerlachovka, ale už aj Gerlachovský štít a ešte skôr Gerlachovský chochol.

Zrútil sa a zabil

Tatry dobre poznal a mal rád aj český botanik Karel Domin. Vo svojej knihe Tatranské obrazy z roku 1926 opisoval zvláštnu atmosféru v našich veľhorách krátko po prvej svetovej vojne. Predvojnový turistický ošial vtedy patril minulosti. „Hotely boli poloprázdne, vily často vykradnuté, chaty a útulne zavreté alebo rozbité. Za takých okolností sa v Tatrách rodila nová éra. Kto vtedy Tatry poznal, nikdy nezabudne na ich vzácne kúzlo, ktoré spočívalo v tom, že tu nebolo vyšliapaných cestičiek, komfortu a rušný život letných hostí a turistov. Hrástka jednotlivcov, ktorá prišla do hôr, musela znova objavovať Tatry,“ spomínal Domin, ktorý sa na vrchol Gerlachov-



ského štítu napokon dostal. No s ťažkosťami. V tom čase sa už niekoľko rokov do hôr nechodilo, istiace reťaze a kramle poznačil zub času, dlho trvalo, kým vôbec výprava našla ochotného a spoľahlivého sprievodcu.

Slovenská medzivojnová tlač často prinášala zmienky o obetiach veľhôr. Koncom júna 1924 sa trinásťčlenná partia Čechov vybrala na Gerlachovský štít, pre zlé počasie sa však vrátila. Až na devätnásťročného Antonína Heinricha z Brandýsa nad Labem. Hore síce tento pekársky pomocník vystúpil, no naspäť sa už nevrátil. O pár dní neskôr našli vo vrcholovej schránke Heinrichov odkaz, kde spomínal veľkú hmlu a blížiacu sa búrku. „Dvaja turisti v tieto dni vystupujúc na Gerlachovku v Tatrách našli ľudskú kostru muža. Podľa istých známk je to kostra Imricha Teschlera, ktorý v auguste roku 1919 pri výstupe na Gerlachovku zrútil sa a zabil,“ znela správa vydaná v lete 1925, šesť rokov po nešťastí.

V tom čase nebolo jasné, či sa tvár Gerlachovského štítu zásadne nezmení. Existovali totiž plány, aby observatórium s lanovou dráhou vyrástlo práve tam. Ich autori argumentovali už existujúcou

cestou z Tatranskej Polianky k Sliezskeму domu, ktorú chceli predĺžiť ponad Velické pleso k Dlhému plesu, kde by sa začínala lanová dráha. Iný návrh hovoril o železničnej trati k vyhľadávanej chate a jej prepojení s lanovkou. Napokon sa ako vhodnejší, vďaka ideálnejšiemu terénu aj rôznym lobistom, ukázal Lomnický štít. Lanovku z Tatranskej Lomnice začali stavať v roku 1936.

Stalinov štít

Vrchol Gerlachovského štítu v prvorepublikovej ére dosiahol nespočetné množstvo turistov. Hromadné výstupy sa často niesli v znamení osláv mladého štátu. V auguste 1923 vystúpila na Gerlachovský štít asi dvestočlenná skupina vyznávačov vysokohorskej turistiky vrátane mnohých žien, aby na vrchole vztýčila československú vlajku. O pár týždňov neskôr noviny informovali, že vlajka zmizla. Národnostné spory boli stále živé, a tak podozrenie okamžite padlo na turistov z radov Nemcov či Maďarov.

„Historického rána 21. septembra 1937 vystúpili úradníci, zamestnaní pri stavbe Masarykovho sanatória Ústred-

nej sociálnej poisťovne vo Vyšných Hágoch vo Vysokých Tatrách, na vrchol Gerlachovky. Prekonajúc výškový rozdiel vyše 1 500 metrov s bremenom asi 100 kilogramov vztýčili o deviatej hodine ráno smútočný prápor na kóte 2 663 metrov nad morom a zapálili vatru k ucteniu pamiatky prezidenta Osloboditeľa,“ informoval krátko po smrti T. G. Masaryka Slovenský denník. Ešte dlho sa objavoval práve tento číselný údaj o výške Gerlachovského štítu, až kým aj slovenskí zememerači neprešli na takzvaný baltský systém.

Žiaľ, kraje pod Tatrami blízke desaťročia nečakala budúcnosť podľa predstáv prezidenta Masaryka. Ku koncu roka 1938 sa Vysoké Tatry delili. Časť pripadla Poľsku, Gerlachovský štít však nie, ľudácka propaganda a tlač tak mohli básniť aj o tejto hore. V roku 1949 sa najvyšší vrch celého Československa v zmysle nástupu temných 50. rokov zrazu volal Stalinov štít.

Foto: Slovenský národný archív, Zbierka Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva. Na druhej strane tejto pohľadnice sa uvádza názov Stalinov štít, pochádza teda z 50. rokov 20. storočia.

NOTA BENE
8 2023
História

34

NOTA BENE
8 2023
História

35



Jana Čavojská

Nad šálkou chatárskeho čaju

Tu v Tatrách sa už nikto ničomu nevenuje, tu každý len vyberá parkovné, počula som raz v Starom Smokovci. V inej situácii sa mi to potvrdilo: Tatranská Lomnica, Štedrý deň, tri hodiny popoludní. Všetko až na pár hotelových kaviarní zatvorené. Ale zamestnanec parkoviska musel byť stále v práci a vyberať parkovné za moje auto, jediné, ktoré tam prišlo zaparkovať.

Takmer by som tomu aj uverila. Že Tatry sa zmenili na komerčný dovolenkový rezort pre ľudí zo strednej a vyššej vrstvy. Na disneyland s témou hôr a jednoduchými zábavkami, aby sa návštevníci a ich deti nenudili: interaktívne múzeá, domy hore nohami, bobové dráhy, skákacie hrady, tobogany, hotely so sofistikovanými wellnessmi. Na zastavané plochy, kde bez jednotnej architektonickej vízie vyrastajú navzájom neladiace budovy pre turistov.

Ale stačí stretnúť jedného človeka, ktorý má Tatry naozaj rád, a viem, že je to inak. Že tam hore sú stále na prvom mieste hodnoty, ako príroda, priateľstvo, snaha prekonať sám seba a niečo dokázať. Netočia sa tam veľké peniaze. Reálnu hodnotu má spolupatričnosť. Stretnutia nad šálkou chatárskeho bylinkového čaju. Tam sú ľudia pripravení uchovávať príbehy Tatier a vytvárať nové.

Napríklad Viliam Dubiel ponúka mimo sezóny ubytovanie zadarmo pre ľudí, ktorí by si inak Tatry nemohli dovoliť. Dobrovoľníci opravujú drevené lávky v Jaloveckej doline. Pišta a Maťa Bačkorovci budujú nosičské múzeum. A hoci nám sú dostupné hory celého sveta, veľa ľudí stále túži prísť do Tatier. Nie ležať vo wellnesse. Ale vyšliapať si to tam hore.

... Svet je stále v poriadku.



Zuzana Uličianska

Akoby v diaľke znel Arvo

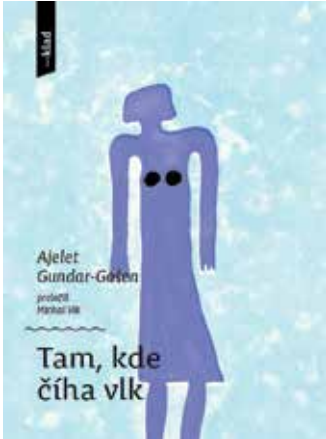
Keď som jednej mojej známej spomenula, že som nedávno „núdzovo“ prespala na horskej chate v Tatrách, začala ma spontánne lutovať. To muselo byť otrasné, spať v jedálni s toľkými neznámymi ľuďmi!

Len ťažko chápala, aký divadelný zážitok to pre mňa bol. Akoby som sa stala súčasťou spontánne choreografovaného minimalistického tanečného predstavenia, ktoré sa vo variáciách opakuje každý večer, ako sa na správne divadlo patrí.

Do jedenástej večer pôsobí táto produkcia nudne realisticky: stoly s lavicami, výdajné okienko s menučkom a suvenírmí, turisti s pivom a gulášom. Na čísi neviditeľný pokyn, akoby to navrhol inovatívny scénograf, vybehnú na javisko „technici“ a začnú dokonale naskúšanými pohybmi upravovať set na nepoznanie. Stoly k stolom, lavice k laviciam po okrajoch... Scéna je voľná na pohybové improvizácie.

Až na pár bujarých skupiniek sa návštevníci dajú pomerne ľahko dotlačiť k zmene paradigmy: ide sa spať. Kto zaváha, nebude mať ani to minimum pohodlia, ktoré je za daných okolností možné. Mnohí postávajú v najvyššej pohotovosti so spacákom v ruke, aby si mohli obsadiť výhodnejšie miestočko pri stene.

Zo stanovišta pod oknom viem sledovať celú scénu s istým nadhľadom. Súčasný tanec farebných lariet sa v istej chvíli končí, začína minimalistická opera s názvom Nočný klud. Tuf-tuf, tuf-tuf, bang, tuf... Jemné pohnutie ako pri jogovom pohybe, otváranie zipsu, nádyh a ešte raz zips... Už-úž sa zdá, že sa svet zastavuje, keď ktosi zakašle, iný začne chrápať, všetko v akomsi tajomnom, ale vlastne dokonalom rytme. Za oknom tichučko znie My Heart's in the Highlands Arvo Pärta. Ale možno sa mi to len zdá.



Vlk v nás aj mimo nás

Zuzana Mojžišová

Na obálke knižky *Tam, kde číha vlk* (Artforum 2023, preklad Michal Vlk – zhoda náhod vie byť niekedy rozkošná) je na nebovomodrom pozadí ženská postava, fialová, jej čierne okrúhle prsia trochu pripomínajú slnečné okuliare. Je v nej kúsok tajomstva, z tváre sa nič nedá vyčítať. Figúra dvíha plecía – možno čomusi nerozumie, za niečo sa ospravedlňuje, hanbí sa, niečo hľadá, a nevie nájsť...

Román izraelskej spisovateľky Ajelet Gundar-Gošen sa začne týmito vetami, vyslovenými rozprávačkou: „Pozerám sa na tieto drobné pršteky, pršteky novorodeniatka, a snažím sa pochopiť, ako z nich môžu vyrásť prsty vraha. Mŕtvy chlapec sa volá Džamál Jones. Na fotke v novinách má oči čierne ako zamat. Môj chlapec sa volá Adam Schuster. Jeho oči majú farbu telavivského mora. Tvrdia, že Džamála zabil on. Ale to nie je pravda.“ Nenachádzame sa však na Blízkom východe, ako by sa mohlo zdať, ale prekvapivo v kalifornskom Silicon Valley. Veď nevraživosť, násilie a vraždenie nemajú vymedzenú vlastnú zemepisnú dĺžku či šírku, tú si vedia namerať tak akurát ľudia, vzájomní nepriatelia.

Schusterovci sa do Spojených štátov presťahovali z Izraela kvôli lukratívnej pracovnej ponuke pre Adamovho otca. Žijú v dostatku. Adamova mama sa stará o syna a domácnosť. A zrazu, bez prípravy, je konfrontovaná so skutočnosťami a obvineniami, ktoré jej nedávajú zmysel, vzbudzujú strach, nevie medzi nimi preplávať bez trhlín vonkajších aj vnútorných. Svet naruby: „Teraz som sa rozhliadala po tvárach hostí v reštaurácii. Muž s čiapkou stiahnutou do očí už odišiel, ale nedokázala som sa upokojiť. Obzerala som sa, trpnuc pri každom pohybe. Kde číha vlk?“

V príbehu rodiny Lilach Schusterovej sa autorka Gundar-Gošen jedinečným spôsobom, v ktorom sa jasne zrkadlí jej psychologické vzdelanie na telavivskej univerzite i psychoterapeutické profesionálne pôsobenie, dotýka mnohých univerzálnych tém: vina/nevina, minulosť/súčasnosť, manželstvo/žiarlivosť, násilie/rozhovor, jednotlivec/skupina, otvorenosť/skrývanie, mladosť/staroba, samota/vzťahy, žena/muž, chudoba/peniaze, zázemie/vykorenenosť, starousadlík/prišelec... A robí to pútavo, čítavo, nechudo, že sú jej poviedky a romány prekladané do mnohých jazykov a oceňované doma v Izraeli i v zahraničí.

Moje Tatry nevoňajú lesom



Elena Akácsová



Shutterstock

Najšťastnejších ľudí nájdeš vždy na miestnom kúpalisku, tvrdí nórsky antropológ Thomas Hylland Eriksen.

Možno sú rovnako šťastní aj ľudia stúpajúci v Tatrách na nejaký vrchol, ale ja to zo svojich skúseností neviem potvrdiť.

Moja prvá spomienka na Tatry vonia ako vianočka. Je zo školy v prírode v Tatranskej Lesnej, kde bol šéfkuchárom vyučený cukrár. Každú noc nám vypekal čerstvú vianočku na raňajky a zákusky k obedu aj večeri. Neodolateľná vôňa sa vinula celým ubytovacím zariadením, budila deti zo sna a učiteľkám trvalo niekoľko dní, pokiaľ sa naučili, že musia mať pri sebe dostatok chleba, aby tie zobudené deti zasýtili. Všetci sme tam pribrali minimálne päť kíl.

Turistiky sme si príliš neužili, bratislavské učiteľky tomuto športu neholdovali. Denne nás týrali prechádzkou popri rušnej asfaltke do Starého Smokovca alebo do Tatranskej Lomnice, kde si dali kávičku, zatiaľ čo my sme dostali rozchod. Vďaka tomu som doniesla domov všelijaké gýčové skalky, kamzíky a valašky a odvtedy som mala zákaz nakupovať suveníry.

Moje ďalšie spomienky na Tatry voňajú pálenkou z horca. Kamaráti z folklórneho súboru sa vybrali tráviť Veľkú noc na Štefánikovú chatu pod Ďumbierom, ktorá je dostupná len pešo. Nieкто nás presvedčil, že je to polhodinová prechádzka z Trangošky, a tak som išla aj ja. Po pätnástich minútach chôdze sme si urobili „v polovicu cesty“ pauzu. Lyžiari idúci zhora z chaty nám na otázku: „Ešte je ďaleko na Štefánikovú chatu?“ s uchechtnutím odpovedali:

„Týmto tempom máte do rána čo robiť.“

V živote už nechcem zažiť to, čo nás čakalo najbližšie dve hodiny. Lebo nie je nič únavnejšie, ako ísť do strmého kopca s predstavou, že už ste skoro tam, za každým horizontom sa vynorí ďalšie stúpanie

Najnovšia spomienka na Tatry má vôňu vody. Vybrali sme sa na ich úpätie, k Liptovskej Mare, s rodinou. Tešila som sa na kúpanie, ak už nie vo vodnej nádrži, tak aspoň v hotelovom bazéne, a trošku som pozabudla, že Tatry na konci júna

napriek globálnemu otepľovaniu nie sú Stredomorie ani Bratislava. Na túry sa okrem sestry nikomu chodiť nechcelo. Chvíľu som aj mala výčitky, aký vzor to dávame najmladšiemu členovi výpravy, tri a polročnému synovcovi, ale potom som si uvedomila, že on je rovnako ako ja vodný, a nie horský živel. V lese sa teší, v detstvom kútiku viac, no najšťastnejší je pri vode a vo vode. Tak sme si prenajali loďku na Liptovskej Mare a kochali sa okolitými horami z nej.

Definitívne viem, že horský typ zo mňa už nebude. Myslela som si, že to bude mojimi bulharskými predkami či detstvom stráveným na kúpalisku na Tehelnom poli, ale našla som štúdie, ktoré tvrdia, že to nemá nič spoločné s tým, odkiaľ človek pochádza, ale s jeho povahou. Ľudia, čo preferujú

hory, sú introvertnejší, uprednostňujú samotu, ticho a prekonávanie samých seba. A potom sú tí druhí, vodné živly, extroverti, ktorí preferujú spoločnosť a zábavu. Sorry, Tatry.

Autorka je šéfredaktorka TV OKO/TV SVET.



Každá je jedinečná

 Dagmar Gurová  Mária Múhl

Šiť dvoma ihlami oproti sebe nie je úplne jednoduché, ale naši predajcovia a predajkyne to zvládli. Na workshope s Peťou Jarošovou si všetci vyzdobili a zošili kožené peňaženky. Každá bola jedinečná.

Vôňa kože a bylinkového čaju, pestré farby, spokojní ľudia, ktorých smiech dopĺňa harmonické tóny hudby na pozadí. Predajkyne a predajcovia NOTA BENE sa spolu s našimi kolegyňami pustili do výroby kožených peňaženiek. Dnešnú tvorivú dielničku vedie Peťa Jarošová, ktorá na svojich kurzoch pomáha ľuďom plniť si sny o vlastnoručných výrobkoch z kože. „Výroba peňaženiek je pomerne jednoduchá a rýchla. Je to skôr zážitkovejší kurz,“ uisťuje tých z nás, ktorí si nie sú až takí istí svojimi remeselnými zručnosťami.

Peťa nám pripravila papierové makety, na ktorých si môžeme vyskúšať rôzne nápady na výzdobu peňaženky. Dostali sme aj vyrezané časti peňaženky. Stačí ich len vyzdobiť a zošiť v línii vopred vyrazených dierok. Všetky tieto polotovary si Peťa chystá pomocou vysekováacieho obuvníckeho lisu, do ktorého si dala spraviť špeciálne nože.

Väčšina z nás ignoruje predlohy z papiera a odvážne začína maľovať priamo na kožu. Evka pohotovo norí štetec do nádobiek s akrylovými farbami a na zadnom vrecku peňaženky z nich vytvorí pestrého vtáčika. „Na druhej strane som urobila stromček, slniečko a zlatého vtáčika. A tu v strede je E ako Eva,“ opisuje. Peňaženku nerobí pre seba, chce ju darovať. Evka patrí k pravidelným návštevníčkam tvorivej dielne a svoje výrobky rada posúva iným. Už dopredu sa teší, ako im spraví radosť. Sama dlhé roky žila s minimom vecí. Väčšinu dní trávila vonku. Prespávala v nocľahárni, svoj skromný majetok si schovávala pod vankúš. Vďaka programu Bývanie NOTA BENE už vyše roka býva v prenajatom byte. Môže si sama

prať, variť a nerušene počúvať obľúbené programy v rádiu. Stále si však rada vyjde medzi ľudí. Nevynechala ani túto príležitosť.

Vševidiace oko

Maja je pohrúžená do práce. Fixkou na kožu kreslí nežný kvetinový vzor. Ladí s jej obľúbenými prsteňmi. „Takto možno spraviť aj jemné detaily,“ zhovárajú sa s Hanou Máriou Kirchner, psychologičkou z programu Bývanie NOTA BENE, ktorá má u nás na starosť aj pravidelné tvorivé stretnutia s predajkyňami a predajcami.

„Vitaj, Duško,“ obracia sa na oneskorencia. Duško sa usmieva, trúsi obvyklé vtipy, no o chvíľu sa plne sústreďí na kúsky kože pred sebou. „Štetcom namočeným vo vode si takto navlhčíš okraje, aby koža zmäkla,“ vysvetľuje mu sociálna pracovníčka Barbora Žiaranová. Ukazuje, ako okraje pritlačiť dreveným „hľadítkom“ a ako peňaženku poskladať. Duško sa púšťa do maľovania abstraktných farebných vzorov. S tvorením všemožného druhu má dlhoročné skúsenosti ako jeden z kresličov značky Hento Toto.

„S peňaženkami sa veľmi nekamarátim. Stále ich strácam,“ hovorí. Zvažuje, že túto pred podobným osudom uchráni a daruje ju. Duško tiež býva v prenajatom byte, ktorý mu sprostredkovala naša organizácia Proti prúdu. Bývanie mu prinieslo viacero tém, na ktorých spolu s nami pracuje. Jednou z nich je aj hospodárenie s peniazmi.

Ramonovej peňaženke dominuje oko, ktoré všetko vidí. „Dal som ho tam preto, že som veľmi vnímavý. Rád pozorujem, čo sa deje navôkol.“ Štetcom pohybuje ladne a citlivo,

presne tak, ako keď tancuje. Ramon svojim tanečnými performanciami už roky otvára Medzinárodný festival bezdomoveckých divadiel Error. Blízko má aj k výtvarnému umeniu, ktoré objavil za svojho pobytu v Prahe. Teraz často maľuje aj v našej dielničke. Peňaženku so žiariacim okom bude používať. Možno mu raz do nej pribudnú peniaze i za niektorý z jeho obrazov. „Bez peňazí sa nedá fungovať, ale človeka veľmi povzbudí už to, že si jeho tvorbu niekto všimne a dokáže ju oceniť. Je to veľmi dôležité, obzvlášť v tomto mechanickom svete, v ktorom je mnoho ľudí zalezených v mobiloch,“ hovorí.

Tréning trpezlivosti

Anton zvolil minimalistickú výzdobu. Peňaženku nechal v podobe prírodnej kože, len na zadné vrecko napísal meno svojej priateľky Márie. Takto s ňou vraj ostane v kontakte, aj keď každý z nich predáva náš časopis na inom mieste. „Peňaženku budem používať, hodí sa mi na drobné,“ teší sa. Mária tú svoju vyzdobila kombináciou kvetín a krížikov a na zadnú stranu napísala meno partnera. „Aj ja ju využijem,“ hovorí. Peniaze, ktoré získajú predajom NOTA BENE, im pomáhajú uhradiť si základné potreby. Keby raz nemuseli uvažovať nad tým, koľko môžu minúť, dopriali by si zážitok. „Kúpanie, pláž,“ vyratúva Mária. Prijemným vybočením z rutiny je však pre nich aj tento workshop s Peťou. Na dielničky bežne nechodia. Teraz si užívajú debatu s ľuďmi, ktorí sedia okolo, aj voňavé ovocné občerstvenie.

Po maľovaní prichádza ťažšia časť – peňaženky treba zošiť. Každý si môže vybrať farbu nite, kto-



rou bude šiť. „Nemusíte sa báť, že sa pichnete. Koža sa zošívá tupou ihlou, aby sa nezachytávala do vlákien,“ vysvetľuje Peťa. Namiesto jednej ihly potrebujeme hneď dve. „Zafixujeme ich na opačných koncoch tej istej nite a budeme nimi šiť proti sebe. To je sedlársky steh, ktorým sa kedysi šili sedlá.“

Znie to jednoducho, ale väčšina z nás sa po chvíli zamotá. Splietame, uzlíme, rozmotávame, no akosi to nie je ono. „Pani učiteľka, pomoc,“ ozýva sa položartom. Peťa ukazuje, ako tkanú niť prepichnúť ihlami a upevniť ich tak, aby sa nevyvliekli. Keby sme sťažili o najzručnejšie prsty, vyhral by Peťo, ktorý má svoju peňaženku po chvíli došitú. Nám však nejde o rýchlosť. Každý je sám sebou a ostatní ho tak berú. Bez veľkých rečí si vzájomne pomáhame.

„Dušan, sleduj,“ hovorí Peťo a trpezlivo mu ukazuje postup. „Tak ako teraz?“ pýta sa Evka, ktorej príde na pomoc Hana Mária.

„Dôležité je zachovať rytmus šitia,“ radí Peťa. Do tej istej dierky treba vojsť oboma ihlami, jednou zhora, druhou zdola. „Je to tréning trpezlivosti,“ hovorí. Výhodou polyesterovej nite je, že sa netrhá a šitie netreba ukončiť uzlíkom. Niť stačí zataviť. Zároveň dobre drží v stehoch, lebo je povoskovaná. Takáto peňaženka vydrží roky, pretože ju možno opraviť. Prípadné znaky používania jej dodajú na zaujímavosti. Peťa radí natrieť ju na záver vazelinou alebo masťným krémom na ruky.

Pod značkou Petja si na sociálnych sieťach možno vybrať jej kurzy alebo výrobné sady na rôzne výrobky z kože. Peťa sa pre ňu nadechla už ako vyštudovaná etnologička. Zaujali ju najmä krpce, o ktorých napísala knihu. Ale nechcela ostať len pri teórii. „Prihlásila som sa na všemožné rekvalifikačné kurzy. Založila som si opravu obuvi, robila som kabelky, ale stále ma to ťahalo k topánkam,“ spomína. „Začala som teda robiť kurzy na ich výrobu a od pandémie ponúkam aj sady na výrobu obuvi a drobností ako peňaženky.“

My sme s tými svojimi boli veľmi spokojní. Hrdo sme ich predvádzali, a hoci sme na ich výrobe družne spolupracovali, každá bola jedinečná. Presne ako ľudia, ktorí ich vyrobili.

NOTA BENE

8 2023

Proti prúdu

39

NOTA BENE

8 2023

Proti prúdu

38



Ešte ju čaká zopár vyšetrení a po nich sa Majka chce vážne zamyslieť: „Musím si nájsť smer v živote, kadiaľ sa pobrať, ako žiť a tešiť sa.“

Dystrofia na druhú

 Lucia Bucheňová  Alan Hyža

Ste šťastní, Mária? Hm... Ale vieš čo, v princípe sme. Ved' ja ešte stále chodím, sme spolu, ľúbime sa, keď príde vnučka Viki, tak sa všetko rozžiari. Dohodnime sa, že áno, sme šťastní.

Poznáme sa roky. Vždy bola u nich doma kopa srandy, najmä vďaka Majke. Bezprostredný, živelný typ, dokázala druhého nabiť obrovskou energiou. Napriek osudu, ktorý k tejto rodine milosrdný nebol. Písali sme o nich pred mnohými rokmi. Bežnej štvorčlennej rodine sa dramaticky zmenil život, keď lekári vyniesli neúprosný ortiel pri ich synovi. Romčo mal deväť a do zdravotného fascikla mu pribudla desivá diagnóza – svalová dystrofia. S čiernymi prognózami, s chlácholivými vetami typu: tešte sa, pokiaľ je, ako je, bude totiž len horšie. Chlapec z vozíka prejde už len na posteľ. Časom odídu pľúca, fungovať bude na pľúcnej ventilácii...

Ako si s odstupom viac ako dvadsiatich piatich rokov spomína na začiatky s dystrofiou mama Majka? „Ničomu som nerozumela, ale presviedčala som samu seba, že náš syn sa z toho dostane.“ Keď však v devätnástich skolaboval a chvilu sa nevedelo, či prežije, chcela zomrieť. „Romušo zabojoval, domov sa vrátil s dýchacím prístrojom, podarilo sa nám zohnať hovoriacu kanylu a nastavili sme sa na nový model. Sme spolu nonstop, dnes má 35, asistenciu potrebuje úplne pri všetkom, polohovanie, hygiena, kŕmenie. Vždy som si hovorila len jedno: Bože, nedopusti, aby sme nevládali. Nech sme my, rodičia, zdraví.“

Majka sa nikdy nestožovala, že nemôže chodiť do práce, že jej spoločenský život je riadne oklieštený, že dovolenka pri mori alebo hoci kde nehrozí. Naopak, bola rada, keď k nim niekto prišiel, navarila, napiekla, bavila sa, jej chytľavý smiech a humor bol povestný. Dnes má 59 a cíti sa staro. Darmo počúva, že staroba začína v osemdesiatke. Aktuálne je na tom psychicky tam, kde pred 25 rokmi...

Zhruba pred troma rokmi sa pristihla pri nemotorných pohyboch. Cítila bolesť v ruke a celkovú slabosť. „Pripisovala som to veku a únave. Nahovárala som si, že som asi zle uchopila Romča pri nadvíhovaní. Ale začala som chodiť po doktoroch.“ Zistili jej anémiu, neskôr bolo nutné vybrať maternicu, k tomu cukrovka, vyšší tlak. Slabosť neustupovala, dýchavičnosť sa zhoršovala, pravú ruku už nevládala dvihnúť vôbec, klesal jej srdcový tep na rizikových 35, záchranka bola u nich nie raz. Keď jej diagnostikovali parézu bránice, vlastne si vydýchla, že problém sa bude riešiť. Poslali ju na odborné kardió vyšetrenie. Pán doktor sa zamyslel a nariadil ďalšie testy. „Keď mi povedal, že si musíme byť istí, či nemám dystrofiu, takmer som mu poklepala po čele, že haló, tú má môj syn. S pokojom Angličana som na EEG išla. Krvi by sa mi nedorezali, keď mi to oznamovali: Máte svalovú dystrofiu, a pravdepodobne už veľmi dlho.“

Bolo to v júni. Je to čerstvé a Majka má právo na akékoľvek výkyvy nálad. Už chápe, prečo nevládze naliať vodu do hrnčeka z rýchlovarnej kanvice. Prečo musí restované zemiaky pomiešať manžel. Prečo si po ustlaní posteľe musí lahnúť, prečo jej všetko trvá večnosť a nič nestíha. S plačom hovorí,

ako musí zabudnúť na svoj jediný relax, ktorý pri starostlivosti o syna mala. Ktorý jej dával radosť, zmysluplnosť. Brutálne dobre háčkovala a šila. Obšťastňovala tým druhých. Teraz? „Nedám to už, nestlačím ani nožnice, a to som len pár týždňov po diagnostikovaní dystrofie. Veľmi dobre viem, čo ma čaká. Neriešim seba. S mužom preberáme, čo bude s Romčom, ako to dáme. Dokedy to ako tak zvládneme... Niektó má dilemu, či pôjde k moru do Turecka, alebo Grécka, či si kúpi auto tento rok, alebo až ten ďalší. A my? Nedokážeme odhadnúť, čo bude o mesiac. Lebo v ambulancii mi povedali, bohužiaľ, nevieme vám pomôcť, treba sa s tým zmieriť a rátať s progresom. Romčo ma uistuje, že neskončím ako on, rodina ma vidí ešte chodiacu, nechcú si to pripustiť, aj keď na dlhšiu trasu aj do obchodu už používam štvorkolku.“

Čerstvé zúfalstvo a bezmocnosť Majka občas prebíja humorom. Ale dnes je to smiech cez slzy. Tak veľmi si chcela dať urobiť zuby. V sekunde sa to pre ňu stalo nereálnym snom. Pretože je vôbec otázne, či jej pridelia invalidný dôchodok, keď dá mama, ktorá sa celý produktívny vek starala o postihnuté dieťa asi vie, o čom je reč. Aké resty vyskočia v zdravotnej či sociálnej poisťovni. Existenčnou otázkou sa už začína vážne zaoberať. „Do toho mi je smutno, lebo vidím, že nevládzem, že sa musím naučiť fungovať tak, že mi nevaďí, keď je nepovysávané, neožehlené, neokopaná záhradka. Viem, prkotiny, na ktorých život nepadá, ale...“ nahlas sa zasmieja Majka. Žena, s ktorou by si to nikto nechcel vymeniť ani len na chvíľu. Aby sme však nekončili ponuro, Majči to vyšperkuje pozvaním na moravské koláče, že bude piecť. Zvládaš kysnuté cesto? „Ved' mám na to robota, mašina urobí všetko za mňa, ja to tam len nahádzem. Kým z toho vytvarujem koláče a naložím na plech, to zas potrvá, tomu ver,“ vtipkuje Majka. A čiernym humorom podotkne: „Nie že prídeš o rok, to už možno koláče budeš musieť priniesť ty.“ Majči je proste úžasná.

Časopis NOTA BENE poskytuje priestor OZ Medzi nami, aby pomohlo sociálne slabším rodinám a rodinám s postihnutým členom. Ide o ľudí, ktorí sa nie vlastnou vinou ocitli v ťažkej situácii. Možno sa nájde niekto, koho príbeh Majky osloví. Aj váš príspevok pomôže na nový chrup, doplatky na kompenzačné pomôcky a celkovo na udržanie štandardného života. Ďakujeme!
Číslo účtu: 4040218205/3100 (Primabanka).
IBAN: SK85 3100 0000 0040 4021 8205, SWIFT: LUBA SKBX.
Pripíšte poznámku – Majka.
Kontakt na OZ medzi nami: 0905 910 827 alebo 0905 240 389 (medzinami@zoznam.sk).

Uverejňované príbehy nie sú príbehmi predajcov NOTA BENE a prípadné otázky, prosím, adresujte OZ Medzi nami.

autor: Pavol Surovec	druh učesu	naplnená	staroegypt. boh Slnka	zn. pier na ozdobné pismo	pripad (angl.)	Pomôcky: ANZI, BAAK, IRVA	obec na Slovensku	zn. kozmetiky	krik	drop (zool.)	alkoholický nápoj	exmetropola Barmy	popevok	dánska počtová miera
poupratuj						venovalo								
2. časť tajničky						zniekol sa								
						vlastné ja								
osobné zámeno			základná číslovka					aha (čes.)					veľká drevená loď	st. zn. stíhačiek
			nenivoč					štádium hmyzu						
široký pás poľa				jedno (nem.)				MPZ Slovenska				duša u st. Egyptanov		
				predmety				hlas sliepky				strom Slovanov		
	základná číslovka	zn. elektrón.- voltu			inak, oným spôsobom			ostrov v Indonézii						
		nemecký neurčitý člen			ozn. liet. Nórsko			a dátum (skr.)						
poklop, vrchnák (hov.)						rieka v Rusku				Írska rep. armáda				
						Emisná banka (skr.)				Olympic Games (skr.)				
1. časť tajničky														
mesto v Taliansku					sidlo v Holandsku					Gabriel (dom.)				

Kvapka lásky je [...]. — Príslovie

Vylúštenie z minulého čísla: Zlé prekonávať dobrým, to nie je ťažké. Ale ťažko je [prekonávať dobré lepším]. — TGM

		8			1			
6				5		1		
	7						5	
			5					4
4		3					2	
	5		3	4				
3		8				6		5
	4		1				3	

		7		4				
						8		4
					4		7	
			6			5		8
7				8			6	
	6							5
3		2						
	4			2				

Kódex predajcu

- Predajca nosí preukaz so svojim registračným číslom a fotografiou pri predaji na viditeľnom mieste.
- Predajca predáva časopisy označené číslom zhodným s registračným číslom uvedeným na preukaze.
- Predajca predáva časopisy na určenom predajnom mieste uvedenom na jeho preukaze.
- Predajca predáva časopisy za oficiálnu cenu uvedenú na titulnej strane časopisu.
- Predajca predáva časopisy spôsobom, ktorý neobťažuje okoloidúcich (je triezvy, čistý, upravený, slušný).
- Predajca sa zdržuje na predajnom mieste bez detí do 16 rokov.
- Predajca aktívne pracuje na zlepšení svojej sociálnej situácie a riadi sa pokynmi sociálneho pracovníka.
- Predajca v Bratislave je povinný nosiť aj oficiálnu vestu s logom NOTA BENE. Začiatočník vestu nemá, iba špeciálny preukaz platný v daný mesiac.

Kódex kupujúceho

zostavil predajca NOTA BENE Peter Patrónsky

- Preverte si preukaz predajcu, na ktorom je uvedené registračné číslo, fotka.
- Kupujte časopisy označené číslom zhodným s registračným číslom uvedenom na preukaze predajcu.
- Predajcu si starostlivo vyberte.
- Neplaťte viac, ako je uvedené na časopise, pokiaľ sa tak sami nerozhodnete.
- Zoberte si svoj zaplatený časopis.
- Časopis po prečítaní darujte alebo znehodnoťte tak, aby sa nedal znova predáť.

KÚPTE SI VTIPNÉ KRÍŽOVKY NOTABENE



POLOVICA
PRE PREDAJCU

1,60€

KUPUJTE IBA
OD PREDAJCU
S PREUKAZOM

- Pouličný časopis NOTA BENE začal vychádzať v septembri 2001. Vydáva ho občianske združenie Proti prúdu ako svoj hlavný projekt na pomoc ľuďom, ktorí sa ocitli bez domova alebo im hrozí strata ubytovania z finančných dôvodov. Cieľom je aktivizovať ľudí bez domova, pomôcť im získať sebaúctu, dôstojný príjem, pracovné návyky a sociálne kontakty. Ulohou NOTA BENE je tiež kampaň na pomoc ľuďom bez domova.

- Predajca časopisu musí byť registrovaný v OZ Proti prúdu alebo partnerskej organizácii mimo Bratislavu. Pri registrácii dostane 3 kusy časopisov zdarma, všetky ostatné si kupuje za 1,20 € a predáva za plnú sumu

- 2,40 €. Je povinný nosiť preukaz, v Bratislave aj oficiálnu vestu a dodržiavať kódex predajcu (pozri str. 42). Ak zistíte, že niektorý predajca porušuje pravidlá, prosím informujte nás alebo partnerskú organizáciu.

- OZ Proti prúdu v rámci integračného projektu NOTA BENE poskytuje predajcom ďalšie služby: základné a špecializované sociálne poradenstvo, pomoc pri uplatňovaní práv a právom chránených záujmov, podporu streetworkera na predajnom mieste, právne poradenstvo partnerskej advokátskej kancelárie, tréningy, skupinové stretnutia a workshopy, prístup do kupónového motivačného sociálneho obchodu, príspevky na

- lieky, internet, PC a telefón zadarmo pre vybavovanie práce, bývania a úradných záležitostí,úschovu peňazí a úradných listín a možnosť využívať korešpondenčnú adresu o. z. na zasielanie osobnej pošty.

- OZ Proti prúdu od roku 2001 realizuje pilotné projekty v oblasti riešenia bezdomovectva, iniciuje systematické a legislatívne zmeny na národnej úrovni, vydáva knihy z pera ľudí bez domova, organizuje odborné konferencie a vydáva odborné publikácie. Je členom siete pouličných časopisov INSP, organizácie FEANTSA a Slovenskej siete proti chudobe. Viac na www.notabene.sk.

PROTI PRÚDU: Štatutárne zástupkyne: riaditeľka Nina Beňová 0908434826 a šéfredaktorka Sandra Pazman Tordová 0905143651. Finančné oddelenie: Fabiola Mokrá 0910916503, Martin Zuščin. PR, inzercia: Andrea Kocianová 0908292359. **Program NOTA BENE:** Terénny tím podpory predajcov: koordinátor Peter Kadlečík 0907733388, Peter Kováč 0908229830, Róbert Olejár 0917526158, Zuzana Butkovská 0905952471, Michaela Kukučka 0908293233. Sociálni pracovníci: koordinátorka Belinda Fulierová 0911654411, Erik Kapsdorfer 0905440946, Lucia Frimmelová 0905440878, Zuzana Olšinová 0915985640. **Program BYVANIE NOTA BENE:** koordinátor Ivan Lorenc 0908 062 194, Barbora Žiaranová 0905595520, Rebeka Káploczká 0908268034, Mária Teleky 0905440887, Hana Mária Kirchner 0905956231. Sociálna nájomná agentúra: Petra Groschová 0905812175. **Program ADVOKÁCIA:** Nina Beňová 0908434826. Emaily: meno.priezvisko@notabene.sk. **Redakcia:** Zástupkyňa šéfredaktorky, editorka: Jana Čavojská, Redaktorka: Dagmar Gurová 0917337235, Grafický dizajn: Pavol Čejka, Jazyková korektúra: Miroslava K. Valová.

Organizácie zabezpečujúce realizáciu integračného projektu NOTA BENE na Slovensku: **BRATISLAVA** (od roku 2001): O. z. Proti prúdu, vydavateľ NOTA BENE, Karpatská 10, 811 01 Bratislava, 02/5262 5962, poradcovia@notabene.sk, www.notabene.sk, **BANSKÁ BYSTRICA** (2003): Sociálno-charitatívne centrum Ivana Šedibu, prevádzkovateľ: Územný spolok SČK, Pod Urpínom 6, 974 01 Banská Bystrica, Kleniarová Hana, 0907 403 123, socialne.redcross@gmail.com, **BARDEJOV** (2017): Centrum sociálnych služieb, Toplianska 9A, 085 01 Bardejov, Mgr. Martin Jutka, 0901 713 903, jutka.martin@gmail.com **ČADCA** (2006): Dom charity sv. Gianny, prevádzkovateľ: DCH Žilina, Kukučínová 4, 022 01 Čadca, Katarína Melicháčová, 0918 874 839, 041/432 40 88, dchgianna.ca@gmail.com, **GALANTA** (2023): Centrum pomoci človeku, prevádzkovateľ ADCH Trnava, Hlavná 997/14, 924 01 Galanta, Mgr. Silvia Nagyová, 0948771683, silvia.nagyova@charitatt, **HLOHOVEC** (2009): O. z. Pokoj a dobro, Pribinova 51, 900 28 Hlohovec, Viera Vávrová viera.vavrova@dzu.sk, 033/742 3827, **HOLIČ** (2009): Azylový dom Emauzy, J. Čabelku 3, 908 51 Holíč, Hana Šafránková, 034 668 3110, emauzyholic@gmail.com, **KOŠICE** (2003): Charitný dom sv. Alžbety, prevádzkovateľ: ADCH Košice, Bosáková ul. Košice, Martina Kochová Email: martina.kochova@charita-ke.sk, Mobil: +421 910 842 182, **LEVICE** (2005): O. z. Miesto v dome, Kpt. Nálepku 125, 934 01 Levice, Mgr. Ľubica Prištiaková, 036/622 15 86, mvd@miestovdome.sk, **LIPTOVSKÝ MIKULÁŠ** (2010): Mestský úrad Liptovský Mikuláš, Štúrova 1989/41, 031 42 Liptovský Mikuláš, Mgr. Veronika Bániková, 044 556 5324, veronika.banikova@mikulas.sk, **MALACKY** (2006): Azylové centrum Betánia, prevádzkovateľ: N. o. Krizovatky, Ľudovíta Fullu 16, 901 01 Malacky, Viera Hujíková, 034 772 2457, centrumbetania@gmail.com, www.krizovatky.eu, **NITRA** (2003): Dom charity sv. Rafaela, prevádzkovateľ: DCH Nitra, Štúrova 57, 949 01 Nitra, Andrea Rončková, 0907 451 771, 037 652 30 28, rafael.charita@gmail.com, www.charitanitra.sk, **NOVÉ ZÁMKY** (2022): Mestský úrad Nové Zámky, Hlavné námestie 10, 940 02 Nové Zámky, Mgr. Karína Bodáková 0905 900 573, **PIEŠŤANY** (2005): ZSS Domum, Bodona 55, 921 01 Piešťany, Eva Papšová, 0915 400 577, 033/ 772 7687, domum@piestany.sk, **POPRAD** (2005): ZSS pre občanov bez prístrešia, Levočská 4051/55, 058 01 Poprad, Erika Mižigárová, 0910 890 254, 052/772 4209, erika.mizigarova@msupoprad.sk, **PREŠOV** (2017): Komunitné centrum Rómsky inštitút, n.o., K Satrej Tehelni 5/A, 080 01 Prešov, Mgr. Peter Németh, 0905 740 096, komunitneri@gmail.com, **SVIDNÍK** (2016): Spoločnosť priateľov detí, mládeže a rodín Svidník, Dlhá 505/9, 089 01 Svidník, Mgr. Marek Fek, 0917 673 107, 0907 405 632, fekmarek@azet.sk, **TREŇČÍN** (2016): ISKRA Trenčín, Dolný Šianec 1, 911 01 Trenčín, Pavol Juríček, 0948 343 163, pavol.juricek123@gmail.com **TRNAVA** (2006): ADCH Trnava, Hlavná 43, 917 01 Trnava, PhDr. Jana Prochásková, 0948594739, jana.prochaskova@charitat.sk, **VRANOV NAD TOPLŤOU** (2009): Charitný dom pre mládež, prevádzkovateľ ADCH Košice, Ľúčna 816, 093 01 Vranov nad Topľou, 0903 982 906, 057/443 1578, chd.vranov@charita-ke.sk, **ŽILINA** (2003): Dom charity sv. Vincenta, Bratislavská 423/27, 010 01 Žilina, Mgr. Jana Kadašiová, 0918 314 197, 041/724 4795, dchvincent.za@gmail.com.

Na výlet s omaľovánkami **NOTABENE**

Ako dostať vaše dieťa na čerstvý
vzduch? Kúpte si omaľovánkovú
knihu s tipmi na nenáročné
výlety po Slovensku.



Len u predajcov **NOTABENE**